मार्च १९८३

मीनेचा मितव्यय

मीना मितव्यय फार करी. मुख्य करून केलेला सैंपाक बाहेर फेंकून देणे तिला मुळीच आवडत नसे. एकदा तिने शेजारच्या सुभाषच्या सर्व मंडळींना जेवायला बोलाविले. सुभाष अंगापिडाने थोडा जाडजूडच होता. म्हणून मीनेने सर्व सैंपाक थोडा जास्तच केला होता. परंतु त्याच दिवशी नेमके सुभाषला तेवढे बरे नव्हते. म्हणून तो तसा-बेतानेच जेवला. म्हणून सर्व पदार्थ बरेच उरले. पाहुणेमंडळी निघून गेल्यावर "आतां हे सर्व काय करणार ग? बरेच उरलं आहे की!" असे म्हणत सदाशिव थोडासा चिंतामग्न झाल्यासारखा उरलेल्या अन्नाकडे पहात राहिला.

"ते मी सर्व पाहून घेईन!" मीना म्हणाली.

बायकोचा मितव्यय नवऱ्याला चांगला माहीत होता. ही बाई हे सर्व आपल्याला खायला लावणार अशी शंका सदाशिवरावांच्या मनांत आली. म्हणून दुसऱ्या दिवशी तोंड धुतल्याबरोबर दोन्ही हातांनी पोट धरून पोट फुगुन आल्यासारखा तोंड वांकडे करून फिरू लागला. बायकोने काय झाले हो, म्हणून जवळ येऊन विचारले तर पोटांत कळा येत असल्यासारखा पोट दाबू लागला.

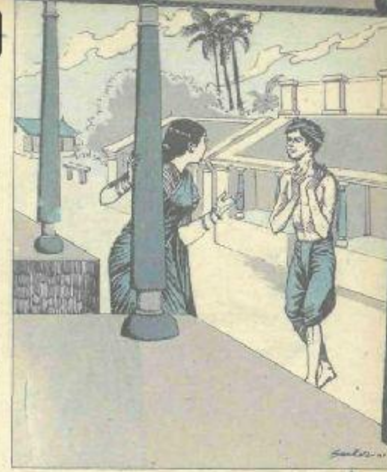
मीनाने वैद्याकडे निरोप पाठविला. वैद्याने येऊन सदाशिवरावांना तपासून पाहिलं व विचारले–"रात्री असं काय खाल्लेस रे?" सदाशिवरावांनी विचारलं.

"एवढ्यावर पोटात वात वाढण्याचं कारण नाही. बरं तर घरी जाऊन औषध पाठवून देतो. आज काही खाऊपिऊ नका." वैद्याने सल्ला दिला.

मीनाने वैद्याकरितां एका प्लेटमध्ये "थोडा कराळ करा," म्हणत काही आणून दिले, प्लेट हातात न घेतांच खायचे पदार्थ पाहूनच वैद्यबुवांना ते शिळे असल्याची शंका आली. ते घाईघाईने उठून उभे राहिले व म्हणाले–"हे पहा, ताई! आज मला आहे उपास! बाकी दुसरं काही नाही." आणि निघून गेले.

"त्यांना उपास आणि तुम्हांला बरं नाही! आणि हे सर्व पदार्थ! काय करायचं बाई?" मीना निराश होऊन म्हणाली.

"खूप भुकेला कोणी असेल त्याला बोलावून पोटभर खायला घाल. भुकेला कधी चवबीव पहात नाही. शिवाय तुला पुण्य मिळेल." सदाशिवराव म्हणाले.

मीना बाहेर वऱ्हांडयात जाऊन उभी राहिली. त्याच वेळी गावच्या पाटलाचा गडी जात असलेला दिसला. "असा उदास थकलेला दिसतो आहेस! सकाळपासून काही खाल्लं नाहीस वाटतं?"

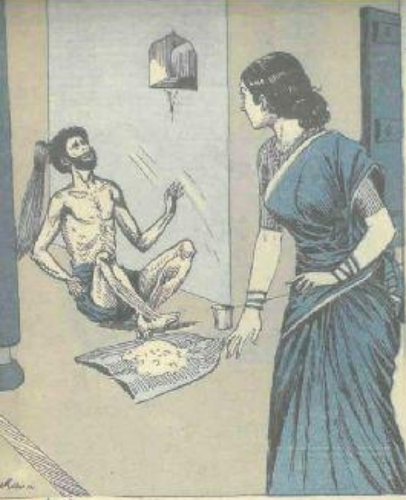
"होय हो अक्का! मालक एकदम तापले आणि काल दिवसभर मला खोलीत कोंडून ठेवले. आतांच सोडले." गडी म्हणाला.

"बिचारा! आमच्या घरी जेवण वगैरे सर्व तयार आहे. जा चार घास खाऊन!" मीना म्हणाली. तिने पडवीत एक पत्रावळ घातली व एकेक पदार्थ वाढू लागलेली पाहून गडी घाबरून म्हणाला–"ऐका अक्का! आमच्या घरचे लोक मी आहे कोठे म्हणून शोधत आहेत. पुन्हां केव्हां तरी वाढा, मी येईन खायला." म्हणत निघून गेला.

काय ग बाई? हा असा निघून कां गेला?" मीना सदाशिवरावांजवळ येऊन म्हणाली. तू वाढलेले सर्व पदार्थ कालचे शिळे असल्याचे त्याने ओळखलं वाटतं!" सदाशिवराव म्हणाले.

"तर काय झालं? भुकेलेल्याला चवबीव कसली हो!" मीना म्हणाली.

"होय ग, भुकेसमोर चवबीव काही नसते. पण वास येतोच की, तो काही भिकारी नाही!"

नवऱ्याने ते म्हणताच मीना बाहेरच्या दाराबाहेर जाऊन पाहू लागली. एक भिकारी आला. "चार दिवसांपासून काही खायला मिळालं नाही! घासभर काही घाला, आहे!"

"घासभर का रे, चांगलं पोट भरून जेव!" ये आत ये!" मीना म्हणाली.

या खेपेस तिने एका पत्रावळीत सर्व पदार्थ पुष्कळपुष्कळ वाढून आणले व भिकाऱ्या समोर ठेवले. त्या पदार्थांचा वास लागतांच त्याने एकदां मीनाकडे पाहिले आणि डोळे फिरवून जमिनीवर पडला.

मीना घाबरून जाऊन नवऱ्याकडे धावली. सदाशिवराव तो मेलाच असणार असे समजून शेजारच्या गल्लीत एक भटजी रहात होते त्यांच्या घरी गेला आणि म्हणाला-"एक भिकारी आमच्या घरी येऊन जेवायला बसतांच पानावर मेला हो! आतां काय करायचं सांगा."

"त्यात काय हो? अनाथ प्रेताचा दहन केला तर फार मोठा पुण्यलाभ होतो. तूच ते कर. घरात केलेला सर्व सैंपाक मला दान करून टाक!" भटजी म्हणाले.

ते सदाशिवरावांबरोबर त्यांच्या घरी आले भिकाऱ्याला पाहून म्हणाले-"प्रेताला इतक्यातच वास सुटला आहे!"

"तो वास प्रेताचा नाही हो. त्याच्या समोर जे वाढलं ते सर्व पदार्थ काल केलेले आहेत." सदाशिवराव म्हणाले.

भटजी दचकून म्हणाले-"हो अनाथ प्रेताचा दहनसंस्कार वगैरे नाही का? त्याचे दान वगैरे मला नाही घेतां येणार! एवढेच नव्हे, हा उपासान जीव कासावीस होऊन मेला आहे. तेव्हां घरात जे शिजवलेले पदार्थ आहेत, ते सर्व याच्या प्रेताबरोबर चितेवर ठेवायचे असतात!"

सदाशिवराव आनंदाने म्हणाले-"प्रथम सर्व शिजवलेले अन्न चितेवर ठेवून त्यावर याचा देह ठेवला तर ठीक होईल ना?"

तेवढ्यात तो भिकारी उठून बसला आणि ते अन्न पहिल्यानेच चुलीत टाकले तर माझा दहनसंस्कार करण्याची वेळच येणार नाही!" म्हणत पळून गेला.

झालं काय हे कळायला भटजींना काही वेळ लागला. घरी बोलावून एका गृहिणीने अन्न वाढले ते नाकारणे शक्य नव्हते व ते खाणेंही शक्य नव्हते. म्हणून मेल्याचे सोंग करून तो भिकारी पडून होता. चिता वगैरेच्या गोष्टी ऐकल्यांवर उठून पळून गेला. भटजी व सदाशिवराव परस्परांकडे पाहून खूप हसले. मीनाला मात्र मेल्यासारखं झालं.

ती रागाने बडबडू लागली-"मी स्वत, साठीच मितव्यय करते आहे? मी थोडे हात राखून केले तर तुमचेच मेहनतीचे चार पैसे वाचतील. तुम्हांला हा सर्व खेळ वाटत असेल तर ते मी आत्तांच सर्व करते." असे म्हणत नवऱ्याकडे रागाने पहात मीनाने सर्व अन्न चुलीत टाकले.

"माझ्या पोटात दुखायचं आतां थांबलं, बघ! मला तर कडकडून भूक लागली आहे. लवकर सैंपाक कर!" सदाशिवराव म्हणाले.

"अस्सं! म्हणजे तुमचा आजारसुद्धां लटकाच होता तर!" म्हणत मीना रागावून निघून गेली. नवरा बायकोच्या भांडणात आपण कशाला, असा विचार करून भटजींनी सुद्धा तेथून पाय काढला.

त्याच वेळी वैद्यबुवा घाईघाईने येत म्हणाले-"अहो सदाशिवराव! औषध पाठवायला कोणी भेटलं नाही. मीच घेऊन आलो आहे. उशीर झाला रागावू नका!"

"कशाला औषध? अहो, त्यांचा तो आजार लटका होता!" असे सांगून मीनाने वैद्यबुवांना घडलेला सर्व वृत्तांत सांगितला.

"तरमग, आणखी काय? ते सर्व अन्न चुलीत टाकलेत म्हणून मी उपाससुद्धा सोडला. माझंही पान वाढा!" वैद्यबुवा म्हणाले.

"सर्वंच एकाहून एक!" असं म्हणत चिडून मीना सैंपाकघरात निघून गेली.

त्या दिवसापासून मीनाने, काही अन्न उरलं तर लगेच ज्या वेळचे त्या वेळेला कोणाला तरी देऊन टाकायचं ठरविले.

निरूत्तर करणारा प्रश्न

एक राजा आपल्या दरबारांत एक न एक ममतीदार प्रश्न विचारीत असे. त्या प्रश्ना बरोबर थोडा विनोदही होई. जो कोणी उत्तम विनोदयुक्त उत्तर देई राजा त्याला चांगल इनाम देत असे. एकदां त्याने प्रश्न केला–"बाजारात इतर सर्व वस्तू बरोबर बुद्धि सुद्धा विकत घ्यायला मिळू लागली तर काय होईल?"

एक दरबारी उभा राहून म्हणाला–"बुद्धि विकत मिळू लागली तर सर्व मूर्ख ती भराभर विकत घेतील व देशात कोणी मूर्ख राहणारच नाही!"

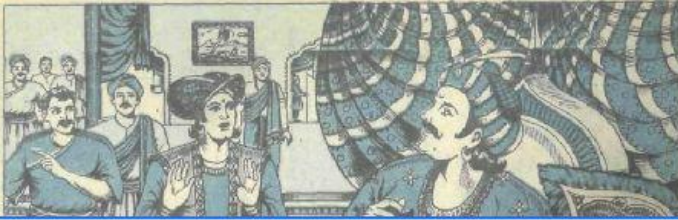
राजाला ते उत्तर आवडले असावे अशी शंका येऊन दरबारी विदूषक म्हणाला–"महाराज, तसे होणेच शक्य नाही. समजा, बुद्धि ही विकत मिळू लागली तरी मूर्खांची संख्या कमी होणे शक्य नाही!"

"ते कसं काय, हे सिद्ध करून दांखव!" राजा म्हणाला.

"प्रत्येक व्यापारी पुष्कळ फायदा मिळावा, अशी आशा करणार. बुद्धी विकत घेऊन सर्व मूर्ख बुद्धिमान झाले तर बुद्धी विकत घेणारा कोणी मिळणार नाही. व्यापारी बुद्धीच्या नावाखाली दुसरंच काही तरी विकत राहणार. मूर्ख मूर्खच राहून जातील."

"खरेदी करणारे ते विकत आहेत ती बुद्धी आहेकी नाही, हे ओळखू शकणार नाहीत का?" एका दरबाऱ्याने विचारले.

"ओळखू शकणार नाहीत! कारण बुद्धी विकत घ्यायला निघालेले सर्व मूर्खच तर असणार!" विदूषक म्हणाला. तें उत्तर ऐकून सर्व दरबारी हसले, राजाने विदूषकाला यथायोग्य पारितोषिक दिले.

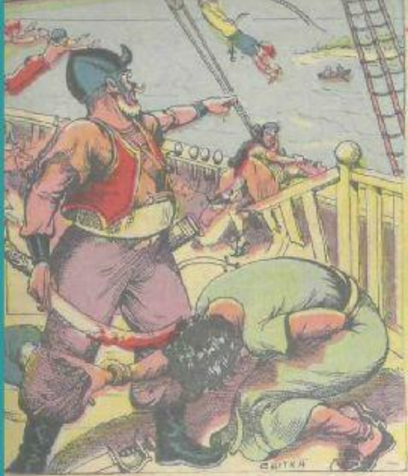
[१५]

[शिवदत्त व मंदरदेव दोघांनी ज्या बेटावर ते आले होते तेथे एका विचित्र व्यक्तीला पाहिले. त्याने तो शमन द्वीपाचा निवासी असल्याचे व बारा वर्षांपूर्वी समुद्रकेतू नावाच्या एका चांच्याने त्याला एकटे सोडल्याचे सांगितले. नंतर सर्व खायच्या प्यायच्या तयारीला लागले. नेमका त्यावेळी समुद्रकाठाकडून आरडा ओरडा ऐकू आला. पुढे–]

शिवदत्त व मंदरदेव दोघांनी तलवारी उपसल्या व झाडांच्या आडून लपत ते समुद्रकिनाऱ्याकडे निघाले. त्यांच्या अनुयायांपैकी फक्त दोघेजणच मागे राहिले. वज्रमुष्टी झाडांच्या खालून रांगत सर्वांच्या आधी समुद्रकाठावर पोहोचून पाठीमागून येणाऱ्यांना सावधगिरीने यायला खूण करू लागला.

सर्वांनी झाडांच्या आडून समुद्राकडे पाहिले. काठापासून सुमारे हजार पावलावर समुद्रात नौका युद्ध चालू होते. त्या युद्धात फक्त सहाच युद्ध नौका होत्या. समुद्र खवळलेला होताच. त्या नौका एकीवर एक आदळत होत्या. सशस्त्र सैनिक एका नौकेवरून दुसरीवर उड्या टाकून शत्रूशी युद्ध करीत होते.

अशा गंभीर परिस्थितीत एक भयंकर आकृतीचा काळाकभिन्न दांडगा माणूस दातात तलवार धरून शिडाच्या दांडीवर

अर्ध्यापर्यंत चढून गेला आणि तेथून आपली तलवार उजव्या हातात घेऊन फिरवीत "जय कालकेया!" असा ओरडला आणि दुसऱ्या नावेवर उडी टाकली.

त्या क्षणापासून युद्ध जास्त भयंकर होऊ लागले. दोन्ही बाजूचे सैनिक कोणाचे डोके तर कोणाचा हात कापल्या गेल्याने समुद्रात पडत होते. एक शिंग बसविलेले शिरस्त्राण घालून तो काळाक-भिन्न बलदंड योद्धा भयंकर गर्जना करून ह्या नावेवरून त्या नावेवर सहज उडी मारून जात होता व आपली तलवार गर-गर फिरवीत शत्रूवर ढुकरासारखा तुटून पडत होता.

त्याच्याकडे बोट दाखवून वज्रमुष्टी म्हणाला–"मालक, तोच तो समुद्रकेतू, क्रूर चांचेगिरी करणारा दुष्ट!"

शिवदत्त व मंदरदेव त्याच्याकडे पाहून नंतर परस्परांकडे पाहू लागले. तो भयंकर आकृतीवालाच समुद्रकेतू असल्याचे कळतांच शिवदत्ताला कल्पना आली की त्या चांच्याचा हल्ला समुद्रपार व्यापार करणाऱ्या किंवा प्रवास करणाऱ्या प्रवाशांवर झालेला आहे. तर आपण आतां काय करावयाचे या विचारात तो असतां एक लहानसं होडकं त्या मोठमोठ्या नौकांच्या मधून बाहेर येत असलेले दिसले.

शिवदत्त व मंदरदेव ते होडकं पाहून आश्चर्यचकित झाले. ते होडकं किनाऱ्याकडे जात असल्याचे युद्ध करीत असलेल्यांपैकी कोणाच्याही लक्षात आल्यासारखं दिसत नव्हतं. ते आपल्याच नादात मोठ्याने ओरडत होते आणि एका नौकावरून दुसरी वर उड्या मारीत समोर सांपडेल त्या शत्रूला कापीत पुढे जात होते.

थोडा वेळच गेला असेल. समुद्रकेतू मोठ्याने ओरडला–"अरे, त्यांना पहा, पळून जात आहेत! पोंहोत जाऊन ते होडकं धरा!"

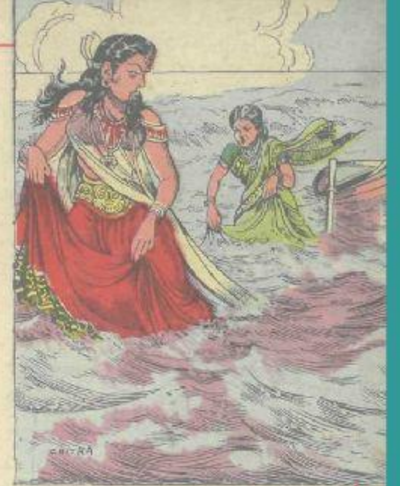
त्या पाठोपाठ चांच्यांच्या टोळीतल्या काही जणांनी समुद्रात उड्या टाकल्या आणि होडक्याच्या दिशेने पोहू लागले. त्यांच्या पाठोपाठ आणखी काही जणांनी उड्या मारल्या आणि पुढे पोहोत जाणाऱ्यांवर आपल्या तलवारींनी वार करू लागले.

आतां दोन्ही बाजूचे लोक परस्परांवर हल्ला करून तलवारीने वार करू लागले. ते जमले नाही त्यांनी बाहुबलाचा प्रयोग करून परस्परांच्या मुंड्या मुरगळण्याचा प्रयत्न सुरू केला.

"हे युद्ध तर आणखीच विचित्र दिसतं आहे! दोघेही समुद्रात पोहोत परस्परांची डोकी उडविण्याच्या प्रयत्नात आहेत. मी असले युद्ध कधी यापूर्वी पाहिले नाही." मंदरदेव शिवदत्ताला म्हणाला.

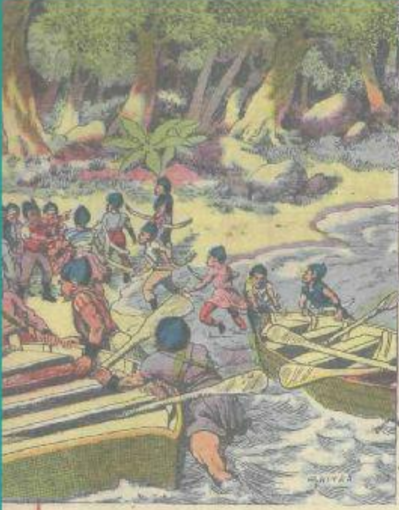
शिवदत्ताने फक्त मान हलवून होकार दिला. त्याची नजर एकदां नौकांवर युद्ध करीत असलेल्या लोकांकडे जाई व दुसरी किनाऱ्याजवळ येऊ लागलेल्या होडक्याकडे जाई. या दोन्हीबरोबर त्याची दृष्टी समुद्रांत पोहोत युद्ध करणाऱ्यावरही जात होती.

हळूहळू ते होडकं किनाऱ्याजवळ येऊ लागलं. आतां किनारा फक्त पांच सहा पावलांवरच होता. आतां होडक्यातून त्या दोघी स्त्रिया गुढगाभर पाण्यात उतरल्या आणि झपाझपा पावले टाकीत किनाऱ्यावर

आल्या. तत्क्षण समुद्रकेतूची आरोळी आसमंतात दुमदुमली. त्या पाठोपाठ दोन नावा किनाऱ्याकडे निघाल्या आणखी दोन नावा बुडण्याच्या बेतात होत्या. त्यांत जखमी होऊन पडलेले लोक त्यांना वाच-विण्यासाठी करुणा भाकीत होते.

मंदरदेवा, आतां आपण बाहेर पडलंच पाहिजे." शिवदत्त म्हणाला. "त्या पळून जाणाऱ्या स्त्रिया कोण आहेत, या गोष्टीची विचारपूस करणे तूर्त तरी अनावश्यक आहे. आपण लगेच त्या चांच्यांच्या सर-दाराला तोंड दिलं नाही तर तो सहजी त्या स्त्रियांना जाऊन धरील व हाल करील."

मंदरदेवाने मागे वळून पाहिले. त्याला तिथे सैनिक व वज्रमुष्टी मात्र दिसले. त्याने "इतर दोघे कोठे आहेत?" असे त्या सैनिकांना विचारले.

"मालक, आपण जेवणाखाण्याची तयारी केली तेथे आहेत!" एक सैनिक म्हणाला. तो त्या वेळी मागे वळून पहात होता.

"तू जाऊन त्यांना लगेच बोलावून घेऊन ये." या शब्दात मंदरदेवाने त्याला आज्ञा केली.

तो सैनिक मागे फिरून तिकडे जाणार एवढ्यात शिवदत्ताने त्याला थांबविले व म्हणाला–"मंदरदेवा! आपण सर्व मिळून फक्त आठ जणच तर आहों! चांच्यांच्या टोळीत पन्नास एक तरी असतील. त्यांना आपण तोंड द्यावयाचे झालंतर एक युक्ती केली पाहिजे."

"तरमग काय करावे म्हणतोस?" या अर्थी मंदरदेवाने शिवदत्ताकडे पाहिले.

"आपण इतके थोडे जण आहों, हे समुद्रकेतूला कळले तर त्यात धोका आहे. म्हणून आपण पांच जणांनीच सहस्रावधी आहों असे दर्शविण्यासाठी झाडीच्या आडूनच ओरडले पाहिजे आणि त्यांच्यावर तुटून पडलं पाहिजे आणि उरलेले तिघे आपल्याचसारखे त्यानंतर ओरडून पुढे आले तर बरे होईल." शिवदत्त म्हणाला.

मंदरदेवाला ते पटले. जेवणाची तयारी पहात असलेल्या दोघांना ती गोष्ट कळविण्यासाठी एकजण गेला व त्या तिघांनी चांच्यांच्या टोळीवर नंतर एकदम तुटून पडण्यास त्याने शिवदत्ताची आज्ञा कळवली.

नंतर थोड्या वेळाने समुद्रकेतूच्या दोन्ही नौका समुद्रकिनाऱ्याजवळ येऊ लागल्या. समुद्रावरचे युद्ध त्यामुळे थोडे थंड पडले. दोन नौका बुडल्या व दोन नौका समुद्रकेतूच्या अनुयायांनी आपल्या ताब्यात करून घेतल्या. नंतर तेसुद्धां किनाऱ्याकडे

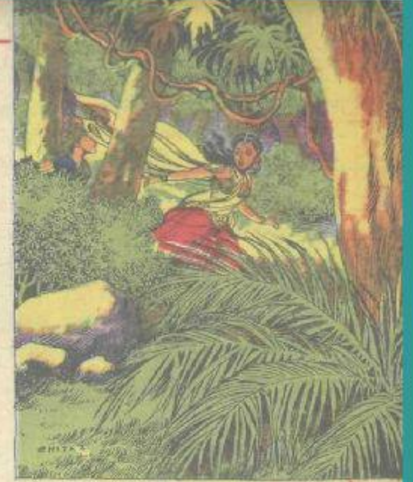
निघाले. त्यांना वाटेत पोहोत युद्ध करणारे दिसले. त्यांनी आपल्या लोकांना नावांत चढायला हात दिला आणि शत्रूचे जे लोक पाण्यातले होते त्यांच्यावर शस्त्रप्रहार सुरू केला.

शिवदत्ताने ते भयंकर दृश्य एकदां पाहिले व म्हणाला–"मंदरदेवा! दुष्ट चांचे आपल्या सर्व शत्रूंचा संहार करणार. म्हणून त्या स्त्रियांच्या रक्षणाचा भार आपण आपल्या खांद्यावर घेतला पाहिजे."

मंदरदेव विचार करून मान हलवीत म्हणाला–"चल तर, आपण बाहेर निघू या!" असे म्हणत त्याने दोन पावले पुढे टाकली आणि बाजूलाच पुढे येत असलेल्या वज्रमुष्टीकडे पाहून म्हणाला–"अरे रे, हा वज्रमुष्टी तर निशस्त्रच आहे! ही गोष्ट आतांपर्यंत आपल्या कोणाच्याही लक्षात आली नाही!"

ते ऐकून वज्रमुष्टी थोडा हसला व म्हणाला–"अहो, मला हवी असलेली तलवार मीच मिळवतो पहा! शक्य झाले तर त्या समुद्रकेतूचे मुंडके मीच उडवितो."

तेथून सर्व निघाले. झाडीतून समोर उघड्यावर आले. वज्रमुष्टीला तो सर्व प्रदेश व त्यातल्या वाटा चांगल्या माहीत

होत्या. म्हणून तोच पुढे निघाला. किनाऱ्यावर आलेल्या दोघी स्त्रियांनी मागे वळून एकदां समुद्राकडे पाहिले आणि समुद्रकेतू आपला पाठलाग करायला येत असल्याचे ओळखले आणि जवळच दाट झाडी होती तिकडे लपायला धावल्या.

तिकडे त्याच वेळी समुद्रकेतूच्या दोन्ही नौका किनाऱ्याला येऊन लागल्या. त्याने आपली तलवार आकाशांत उंच धरून "जय कालकेया!" असा जयघोष केला. नंतर मागे वळून पाण्यात पाऊल टाकीत आपल्या अनुयायांकडे पहात ओरडला–"त्या स्वयंप्रभेला एकटीला कोणत्याही

प्रकारची दुखापत होता कामा नये. त्या म्हातारीला नरकात जाऊ द्या!"

समुद्रकेतू गुढगाभर पाण्यातून चालत किनाऱ्यावर आला. पाठोपाठ वीस चांचे किनाऱ्यावर उरले. सर्व काही आवाज केल्याशिवाय ज्या झाडीत त्या स्त्रिया लपायला गेल्या होत्या, त्या बाजूला निघाले.

"काय वाटेल ते करून आपण प्रथम तिकडे पोंचायच्या आत सर्वांनी जयघोष करून त्याच्यावर हल्ला केला पाहिजे, मग जय होवो की पराभव..."

"सर्व त्या मराळ देवीची कृपा!" असे म्हणत मंदरदेवाने तलवार वर करून एकदां नमस्कार केला.

सर्वजण त्या झाडीत शिरले आणि तलवारी उपसून हल्ला करायला दबा धरून बसले. झाडीत शिरलेल्या स्त्रियांचा आवाज कोठेच आला नाही. "बहुतेक त्या आणखी खोल झाडीत गेल्या असाव्या!" मंदरदेव म्हणाला.

शिवदत्त होकारार्थी मान हलवीत म्हणाला–"एकदां जर का त्या चांच्यांना पळवून लावलं की नंतर त्या कोठे पळून गेल्या लपल्या आहेत हे कळणे तेवढे कठीण नाही."

समुद्रकेतू आपल्या अनुयायांसह झाडी-जवळ येऊ लागला. वज्रमुष्टी तेथे एक उंच झाड होते त्यावर सर-सर चढून गेला आणि खाली वांकून

असलेल्या एका फांदीला चिकटून पडून राहिला.

समुद्रकेतू आपल्या अनुयायांसह त्या झाडाखाली येतांच "जय कालकेया!" असा जयघोष करीत त्याने त्यांच्या अंगा-वर उडी मारली.

त्याच वेळी "जय मराळी!" असा जयघोष करीत शिवदत्त व मंदरदेव आपल्या अनुयायांसह झाडांच्या आडून एकदम पुढे येऊन समुद्रकेतूच्यावर तुटून पडले.

क्षणभरच समुद्रकेतू त्या अचानक हल्ल्यामुळे थबकला. तेवढ्यात वज्रमुष्टीने समुद्रकेतूच्या अनुयायांपैकी एकाच्या हाता-तील तलवार हिसकावून घेतली आणि सिंह गर्जना करून समुद्रकेतूच्या दोघां अनुयायांची डोकी उडविली.

ते पाहून समुद्रकेतू क्षणभरच दचक-ल्यासारखा झाला. आपल्या अनुयायांना प्रोत्साहन देत त्याने "जय कालकेया!" असा जयघोष केला आणि शिवदत्ता-वर चालून गेला. त्या वेळी त्यांच्या अनुयायांपैकी काही जण मागे वळून पहात समुद्राच्या दिशेने पळून जाण्याचा विचार करू लागले.

इतक्यात तिथे सैनिक समुद्रकेतूच्या अनुयायांवर आणखी एका बाजूने येऊन तुटून पडले.

समुद्रकेतू तरी थोडादेखील कचरला नाही. तो शिवदत्तबरोबर दोन हात

करीत एकेक पाऊल मागे टाकीत आपल्या अनुयायांना सांगत होता–"पळू नका. यांना शत्रूकडे फक्त आठजण तर आहेत! भिण्याचं कारण काय?"

ते ऐकून त्याचे अनुयायी मागे फिरले आणि धाडस करून शिवदत्ताच्या सैनिकांशी युद्ध करायला सरसावले.

चारपांच मिनिटे युद्ध जोराने झाले. वज्रमुष्टीलाच चौघांपांच जणांनी घेरले. परंतु त्या बहाद्दराने त्या सर्वांच्या तलवारी अडवून त्यांच्यापैकी काही जणांना आपल्या विजेसारख्या फिरणाऱ्या तलवारीने घायाळ केले.

जखमीं झालेला एक शत्रू ओरडत मागे सरकतांच त्याच्या जागी आणखी एक जण येऊन उभा राहिला.

ही चकमक फार वेळ चालणे शक्य नाही हे शिवदत्ताने ओळखले. तो त्याच्याहून वयाने लहान अशा समुद्रकेतूशी झटापट करीत असतां समुद्रातून किनाऱ्याला येणाऱ्या दोन्ही नौकांकडेसुद्धा एक नजर ठेवून होता. नोकांतून शत्रूचे आणखी काही अनुयायी आले तर स्वतःला व त्याच्या अनुयायांना सहजी घेरा घालतील हे त्याला ठाऊक होते. अशा परिस्थितीत आपण आपल्या अनुयायांसह पाय मागे घेण्यातच शहाणपण आहे, असे त्याने ठरविले आतांपर्यंत त्या स्त्रिया जंगलांत बऱ्याच दूर व एखाद्या सुरक्षित जागी पोंचल्याही असतील असे त्याला वाटले.

शिवदत्ताने एकदां जोराने जयघोष केला–"जय मराली" आणि आपल्या उजव्या पायाने समुद्रकेतूला जोराने लाथ मारली व तो खाली पडल्यावर उठेपर्यंत आपल्या अनुयायांना सावध करून झाडीत शिरला. ती सूचना ओळखून त्याचे अनुयायी सुद्धा मागे फिरले.

पापणी लवायच्या आत शिवदत्त व त्याचे सर्व अनुयायी झाडीच्या आडून पळून गेले.

(क्रमशः)

आश्रम धर्म

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, समाजात राजा महाराजांना जो मान व गौरव मिळतो तसाच वेदांती, तत्वज्ञानी व साधूसंन्यासी इत्यादिकांसही मिळतो परंतु समाजाच्या हितासंबंधी किंवा उन्नतीसंबंधी त्यांच्या विचारांत पुष्कळ भेद असतो. एवढेच नव्हे तर काही बाबतीत परस्पर विरुद्धही असतात. या मध्यरात्रीच्या वेळी इतके परिश्रम करून साध्य होणारे काम त्यांच्यापैकी कोणी तुझ्यावर टाकलं असावं अशी एक शंका माझ्या मनात येत आहे. तुला कंटाळा येऊ नये म्हणून मी सहजानंद याची गोष्ट सांगतो, लक्ष

देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

प्रवाळ देशातल्या प्रमुख नगरांपैकी एक अशा राजगिरी नगराबाहेर सहजानंद नांवाचे एक विद्वान आश्रम स्थापन करून रहात असत. त्यांच्या आश्रमांत पुष्कळ शिष्य राहून तत्वज्ञान, वेदांतशास्त्र इत्यादी विषयांचा सहजानंद यांच्याजवळ अभ्यासही करीत असत. सहजानंद ऐंशी वर्षांचे वृद्ध होते. आश्रमवास सुरू करण्यापूर्वी ते प्रवाळ देशाच्या राजघरातील लोकांना शिक्षण देणाऱ्या आचार्यांत प्रमुख आचार्य म्हणून काम करीत होते. प्रजा श्रद्धा व भक्तिपूर्वक त्यांचा आदर करी.

प्राकारपुर प्रवाळ देशाची राजधानी होती. नंदिकेश्वर राजा सामर्थ्यशाली होता. तो राज्यातील सर्व मुख्य शहरांत योग्य व शक्तिशाली अधिकारी नेमीत असे.

एकदा राजा नंदिकेश्वराच्या कानावर राजगिरीच्या अधिकाऱ्याविरुद्ध काही तक्रारी आल्या. तो अधिकारी अयोग्य असून त्याच्या अकर्तेपणामुळे राजगिरी व जवळपासच्या प्रदेशात अराजक माजले असल्याच्या तक्रारी प्रजेकडून दरबारात येऊ लागल्या होत्या. तेथे चालू असलेला अन्याय व अत्याचार यांस मूळकारण दुर्जय नावाची एक व्यक्ती होती. तो महाराणीच्या जवळच्या नातेवाइकांपैकी असल्यामुळे राणी साहेबांची त्याच्यावर मर्जी होती. म्हणून त्याला मार्गावर आणणे नगराच्या अधिकाऱ्याला शक्य होत नव्हते. शिवाय आपणच नगराचे मुख्य अधिकारी व्हावे, ही महत्वाकांक्षा मनात बाळगून दुर्जय त्यासाठी प्रयत्नही करीत होता.

राणी सरकारांच्या नातेवाईकांचा धिंगाणा राजापर्यंत पोचविल्यास महाराज कदाचित आपल्याच विरुद्ध उलटतील या भीतीने प्रधान म्हणाला–"महाराज, राजगिरीला आणखी एखादा नवा अधिकारी नेमणे आवश्यक असल्यासारखे वाटू लागले. त्या पदासाठी सर्व तऱ्हेने योग्य असा प्रताप नावाचा एक तरुण आपल्याच दरबारात आहे."

राजाने त्या गोष्टीस होकार दिला. प्रधान त्याच दिवशी प्रतापला बोलावून म्हणाला–"तुम्हांला महाराजांनी राजगिरीचा प्रधान अधिकारी म्हणून नेमले आहे. तरी तुम्ही तावडतोब जाऊन अधिकाराची सूत्रे हाती घ्यावीत."

प्रतापाचा प्रधानावर फार विश्वास होता व तो त्यांच्या शब्दाला फार मान देत असे. तरी ती नेमणूक त्याला फार मोठ्या कष्टाची वाटली. आपल्या सारख्या योग्य व समर्थ व्यक्तीला राजधानीतून काढून दूर कोपऱ्यातल्या एका शहराचा अधिकारी नेमण्यात प्रधानाचा काय हेतू असावा? त्यांच्या स्वतःच्या पदाला माझ्यामुळे धक्का पोचेल असे तर त्यांना वाटत नसेल? शिवाय आपण ज्या प्रदेशात जन्मलो वाढलो तरी राजाज्ञा मोडता येत नाही.

आवड नसूनही प्रताप राजगिरीला निघाला. त्याच्या रथाच्या मागेपुढे दहा दहा घोडेस्वारही होते. एके दिवशी रथ राजगिरीजवळ पोचत असतां एका झाडाखाली सहजानंद आपला पट्टशिष्य चिन्मय याच्याशी कसल्यातरी विषयावर विचार विनिमय करत असल्याचे दिसले. सहजानंदांच्या चेहऱ्यावर ब्रह्मतेज तळपत होते. आश्रमाचा परिसर कसा शांत व गंभीर होता. प्रतापच्या मनात वैराग्याचा संचार झाला.

प्रतापने रथातून उतरून आश्रमात पाऊल टाकल. सहजानंदांनी दुरून त्याला पाहिले व आपल्या शिष्याबरोबर प्रताप होता त्या बाजूला गेले.

प्रतापने सहजानंदांना वांकून नमस्कार केला व म्हणाला–"माझे नाव प्रताप. मी आपली राजधानी प्राकारपूरहून येत आहे. महाराजांनी मला राजगिरीजा शासक म्हणून नेमले आहे. ते पद स्वीकारण्यापूर्वी आपले दर्शन घडले, हे माझे महद्‌भाग्य! हा आश्रम व येथील शांत व गंभीर वातावरण आणि या सर्वाहून आपले सान्निध्य हे सर्व पाहून मला कोणत्या शासकीय पदावर काम करण्याची इच्छाच उरली नाही. आपण अनुज्ञा दिलीत तर आपल्या शिष्यांतला एक म्हणून राहण्याची फार इच्छा आहे."

सहजानंदांनी क्षणभर प्रतापच्या चेहऱ्याकडे खोल दृष्टीने पाहिले व नंतर रागाऊन म्हणाले–"मी सर्वसंग परित्याग केला असला तरी मी संन्यासी नाही, लोक व्यवहाराला अनुसरून न्याय अन्याय, धर्म अधर्म इत्यादी विषयांवर मी निस्पृहपणे तात्विक विचार करतो. तुझ्याविषयी मला सर्व काही माहीत आहे. या लहान वयात इतके वैराग्य दर्शविण्याचं काहीच कारण नाही. म्हणून तुला आपला शिष्य म्हणून स्वीकारणे मला शक्य नाही."

ते ऐकून प्रतापने सहजानंदांना नमस्कार केला व काही एक प्रत्युत्तर न देतां रथात बसून निघून गेला.

नंतर दुर्जय आपल्या काही अनुचरांसह पालखीत बसून आला व आश्रमाजवळ पोचतांच पालखीतून उतरून सहजानंदांना नमस्कार करून म्हणाला–"या उन्हाळ्यात आपल्याला सोयीचे होईल म्हणून संगमरवरी दगडाचा सभामंडप आश्रमाच्या उद्यानात बांधण्यासाठी मजुरांना पाठविले होते. परंतु आपण नको म्हणालात. आपली एवढी सेवा करण्यासही मी योग्य नाही का?"

सहजानंद मंदहास्य करीत म्हणाला–"तू आपल्या सेवेची गोष्ट म्हणालास ते ठीकच झाले. परंतु माझ्यासारख्या विद्वानांचे संगमरवरी दगड आणि गाद्यागिद्या या सर्व उपभोगाच्या वस्तूंशी वैर आहे ही गोष्ट तुला माहीत नसेलसे वाटत नाही! माझी सेवा करणेच तुला जास्त महत्वाचे वाटत असेल तर तू आश्रमातच येऊन कां राहू नयेस?"

तो प्रश्न ऐकून दुर्जय दचकल्यासारखा होऊन म्हणाला–"गुरुदेव! मला गावातल्या कित्येक कामांबरोबर व्यवहार ही पहावे लागतात. सर्वदा मनात आपलेच ध्यान करीत असतो. अशा परिस्थितीत आश्रमात येऊन कायम राहणं आवश्यक नाही."

ते ऐकून सहजानंद रागाने म्हणाले–"दुर्जया! मी स्वत: होऊन तुला आश्रमात येऊन रहा, असे कित्येकदां म्हटले आहे. तरी तू, कां कोणास ठाऊक, मागेपुढे करतो आहेस. त्यावरून तुझ्या मनात मनसा, वाचा कर्मणा माझ्यावर गुरु भक्ती नाही हेच सिद्ध होते आहे, तू कोणत्यातरी लोभार्थ माझ्यावर गुरुभक्तीचे सोंग तर करीत नाहीस ना? अशी शंका माझ्या मनात येते आहे. कमीत कमी सहा महिने तरी आश्रमात येऊन तू कां राहू नयेस?"

दुर्जयने सहजानंदाना कधी राग आल्याचे त्यापूर्वी पाहिले नव्हते, म्हणून तो थरथर कांपत म्हणाला–"मी आश्रमांतच रहाव अशीच गुरुआज्ञा असेल तर मी या क्षणापासून आश्रमात रहायला तयार आहे."

सहजानंदांनी मनाचे समाधान झाल्यासारखी मान हलविली. त्यांचा पट्टशिष्य चिन्मय यालाच, आपल्या गुरुवर्यांना बुद्धिभ्रम तर झाला नाही ना अशी शंका आली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा! चिन्मयला गुरुविषयी जी शंका वाटली? अगदी तशीच शंका माझ्याही मनात आली. स्वत: होऊन आश्रमात

राहण्याची इच्छा दर्शविलेल्या प्रतापाला आश्रमात राहण्यास एक अयोग्य व्यक्ती ठरवून परत पाठविणे, म्हणजे आश्चर्याची गोष्ट नाही का? त्याच वेळी राजगिरी नगरीत महादुष्ट म्हणून प्रसिद्ध असलेल्या दुर्जयला आश्रमात येऊन रहायला सहजानंदांनी सांगावे, ही गोष्ट आश्चर्य वाटण्यासारखी नाही का? सहजानंदांच्या या विचित्र वागणुकीचे कारण काय? या शंकेचे समाधानकारक उत्तर तू दिले नाहीस, तर तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"सहजानंदांच्या वागणुकीविषयी आश्चर्य करण्यासारखं काहीच नाही. ते एक विद्वान व तत्ववेते होते व समाजाप्रत त्यांच्या कर्त्तव्या कर्त्तव्याची पूर्ण जाणीवही होती. नंदिकेश्वर राजाने राजगिरी अराजक स्थितीत असल्याचे कळल्यावर एक शासक म्हणून प्रतापला नेमून पाठविले हे ऐकतांच तो तरूण त्या पदास योग्यच असला पाहिजे हे सहजानंदांना सहजी कळण्यासारखेच होते. अशा व्यक्तीचे स्थान आश्रमात नाही, प्रजेमध्ये राहणंच त्याला योग्य आहे. आतां दुर्जयचे पाहू या. राजगिरीत अराजक माजण्यास तोच कारण होता. त्याला राणी सरकारांचा तो नातेवाईक आहे या गोष्टीचा गर्वही होता. अशा व्यक्तीला कमीत कमी सहा महीने तरी आश्रमात ठेवून घेतले तर प्रतापला दुर्जयच्या अनुयायांना काबूत आणणं शक्य होईल. त्यानंतर दुर्जयने आश्रमवास सोडला तरी अनुयायी नसल्यामुळे तो एकटा पडेल अशा परिस्थितीत त्याला काबूत ठेवणे प्रतापासारख्या समर्थ शासकाला तेवढे कठीण जाणार नाही. सहजानंदांनी या सर्व गोष्टींचा विचार करूनच प्रताप आणि दुर्जय यांच्याशी परस्परविरुद्ध वागणूक केली."

अशातऱ्हेने राजाचे मौनभंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृष्य झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

ज्ञानी-अज्ञानी

शशांक नगराच्या आसपासच्या डोंगराळ भागात वीरेश नावाचा एक अट्टल चोर रहात होता. तो वाटमारी करी व प्रवाश्यांना लुबाडून तो खूप गब्बू झाला. मधून मधून गावातही शिरून दरोडे घाली.

एकदां वीरेशने आपल्या तिघा अनुयायांना गावात चोरी करायला पाठविले. एक आठवडा लोटल्यावर त्या तिघांपैकी एक जण परतला आणि त्याला फार दुःख झाल्यासारखा उभा राहिला.

वीरेशने त्याला विचारले–"असं काय रे झाले? बाकीचे दोघे कोठे आहेत? राजाच्या शिपायांच्या हाती कैद झाले की काय?"

"मालक, ते सांपडले ते राजाच्या शिपायांच्या हातात नाही; धर्मदेव नांवाचा एक देवपुरुष आहे, त्याच्या हातात." तो चोर म्हणाला.

वीरेश संतापून त्याला म्हणाला–"या काय गप्पा चालविल्या आहेस? काय झाले ते सर्व सविस्तर सांग."

"आम्ही तिघे गावभर फिरून श्रीमंतांच्या घरांचा ठाव घेत फिरत संध्याकाळी एका धर्मशाळेत विश्रांतीसाठी येऊन रहात होतो. चार दिवसांपूर्वी धर्मशाळेच्या समोरच्या देवळातल्या मंडपात धर्मदेव नावाचा एक थोर महापुरुष येऊन राहू लागला असल्याचे आणि तो धर्मशास्त्र व पुराणातल्या धर्म व कर्तव्य परायणतेच्या कथा सांगत असल्याचे ऐकले. थोडीशी करमणूक होईल असा विचार करून आम्ही तिघेही इतर लोकांबरोबर त्याच्या प्रवचनाला हजर झालो. लागोपाठ दोन दिवस त्याचे प्रवचन ऐकल्यावर माझ्याबरोबरच्या दोघांच्या मनात एकदम पालट झाला. 'नको बाबा, हे पापकर्म! दुसऱ्याचा शाप डोक्यावर नको!'

असा विचार करून माझे दोघे साथी धर्मदेवाच्या शिष्यांत सामील झाले."

ते ऐकून वीरेश जास्तच भडकला. म्हणाला–"मग तुझा काय विचार आहे?"

"मला सुद्धा हे पापकर्म सोडून धर्माचरण करावे असेच वाटू लागले आहे. तरी तुम्हांला प्रथम सांगावे म्हणून आलो आहे."

"अस्सं!" असे म्हणत वीरेश मान हलवून पुढे म्हणाला–"आजची रात्र तू येथेच रहा. मी गावात जाऊन तो धर्मदेव कोण आहे, हे एकदा पाहून येतो."

त्या दिवशी रात्री वीरेश गावात गेला तेव्हां देवळाच्या सभामंडपात वीरेशाचे पुराण प्रवचन चालू होते. लोक देहभान विसरून पुराण श्रवणांत निमग्न झाले होते.

वीरेशनेजवळ बसलेल्या एका वृद्ध माणसाला विचारले–"हे जो उपदेश करतात तो ऐकून सर्व श्रोते देहभान विसरून जातात त्याचे काय कारण असावे हो?"

तो वृद्ध म्हणाला–"ते एक थोर ज्ञानपुरुष आहेत!"

एका शब्दात तुम्ही महाज्ञानी म्हणालात. तेवढ्यात काय झाले हो? त्या मागे काही तरी गूढ असलेच पाहिजे!"

त्याचे ते अज्ञान पाहून तो वृद्ध थोडा चिडून म्हणाला–"त्याच्या हातात जो ताडपत्राचा ग्रंथ आहे, तेच ते गूढ आहे!"

चोराने विचार केला की तो ताडपत्राचा ग्रंथ जर चोरला तर तो ज्ञानी अज्ञानी होईल व आपले साथीदार आणि इतर श्रोते त्याचे प्रवचन ऐकायला बसणार नाहीत.

त्याने त्याप्रमाणे त्या रात्री धर्मदेव रहात होते त्या घरात शिरून तो ताडपत्राचा ग्रंथ चोरून नेला आणि आपल्या गुहेत निघून गेला. एका आठवड्यानंतर तो पुन्हां देवळाच्या सभामंडपाजवळ आला. धर्मदेवाच्या हातात ताडपत्राचा कोणताच ग्रंथ नव्हता आणि तरी त्यांचे प्रवचन चालू होते. लोक तन्मयतेने ते प्रवचन ऐकत होते. ते पाहून त्याचे अज्ञान दूर झाले. त्याने केलेल्या पापकर्माचा त्याला वीट आला. श्रोत्यांच्या मधून चालत जाऊन त्याने धर्मदेवांना साष्टांग नमस्कार केला.

फार पूर्वी एका खेडेगावात गोविंद नावाचा एक तरुण युवक रहात असे. त्याचे लग्न झाले होते व त्याला दोन मुलेंही होती. त्याला स्वतःचा जमीनजुमला नव्हता म्हणून गोविंदला दिवसभर काबाडकष्ट करूनच आपल्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह चालविता येणे शक्य होत होते. त्यासाठी तो पायी शहरात जाई. दिवसभराच्या कमाईतून घरी आवश्यक असलेल्या वस्तू खरेदी करून संध्याकाळी परत येई.

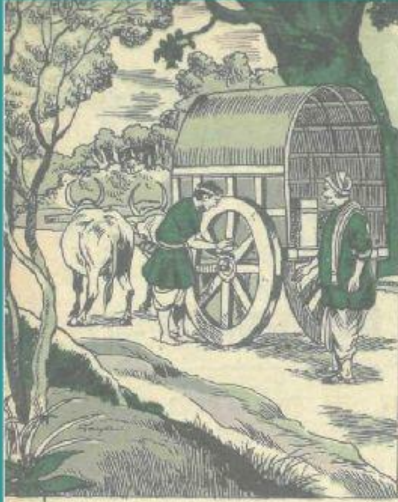
तसा गोविंद स्वभावानेच मितव्ययी होता. त्याचे वडील त्याला लहानपणी सांगत–"बाळ, प्रत्येक वस्तु उपयोगी असते. कधीन कधी उपयोगी पडतेच! कधी विसरू नकोस!"

एके दिवशी तो हमरस्त्याने शहराकडे जात होता त्याला प्रधानाचा मुलगा घोड्यावर बसून घाईघाईने उलट दिशने येत असलेला दिसला. पाहातां पाहातां घोड्याच्या नालाला मारलेला एक खिळा निखळून खाली पडला.

गोविंदने तो पाहिला आणि मोठ्याने ओरडून त्याने नालाचा खिळा पडला असल्याचे सांगितले.

प्रधानाच्या मुलाने मागे वळून पाहिले. परंतु परतला नाही आणि बेपर्वाईने हात हलवून पुढे निघून गेला. नालाच्या एका खिळ्यासाठी मागे परतून येणे त्याला कमीपणाचे वाटले. शिवाय तो जंगलाच्या आडवाटे राजधानीकडे जात होता. म्हणून त्याला वाटत होते की खिळा नसला तरी त्यामुळे विशेष काही बिघडण्यासारखे नाही.

परंतु प्रधानाचा तो विचार चुकलाच. तो जंगलात थोडेच अंतर चालून गेला असेल की घोड्याच्या पायाचा नालच

निखळून पडला. जर प्रधानाच्या मुलाने वेळीच तो खिळा गोविंदकडून मागून घेऊन नालाला मारून घेतला असता तर त्याला नंतर जे कष्ट सहन करावे लागले ते लागले नसते. नाल नसल्यामुळे घोडा लंगडू लागला. म्हणून प्रधानाच्या मुलाला घोड्या-वरून उतरून घोड्याबरोबर पायी चालावे लागले. तो जंगलाच्या वाटेने जात असतां चोरांनी त्याला लुटले व त्याला एका झाडाला बांधून ठेवले.

तिकडे गोविंदने तो खिळा उचलून जवळ ठेवून घेतला आणि पुढे चालू लागला. तो थोडेच अंतर चालून गेला. तेवढ्यात त्याला एक गाडी उलटून पडलेली दिसली. गाडीच्या बाजूला एक श्रीमंत माणूस उभा होता. त्या श्रीमंत माणसाने गोविंदला पाहून विचारले–"कायरे बाबा, तुझ्याजवळ एखादा खिळा आहे का? मला लवकर शहरात जावयाचे आहे. वाटेत कोठे तरी गाडीच्या धुरीचा खिळा गळून पडला. या जंगलात लोखंडाचा एखादा तुकडाही दिसत नाही."

गोविंदाने आपल्या जवळचा खिळा चाकाच्या बाजूला धुरीत खुपसून दगडाने ठोकला. श्रीमंत माणसाला पुनर्जन्म झाल्या-सारखे वाटले.

"तू सुद्धा शहरातच चालला आहेस वाटतं? चल माझ्याबरोबर." असे म्हणत त्या श्रीमंत माणसाने गोविंदला आपल्या-बरोबर गाडीत बसवून घेतले आणि त्याच्या हातात एक मोहोर ठेवली.

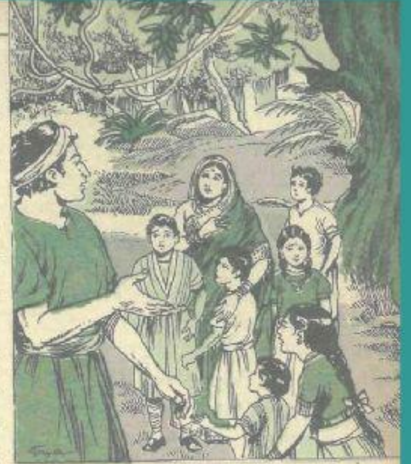
सोन्याचे ते नाणे पाहून गोविंद चकितच झाला. त्या एका नाण्याने त्याच्या कुटुंबाचा एका महिन्याचा खर्च निघेल. बाबांनी पूर्वी जी गोष्ट सांगितली होती, ती खरी निघाली. एका लहानशा खिळ्याची किंमत म्हणून त्याला एक मोहोर मिळाली.

त्यानंतर बाजारात जाऊन गोविंदने आपल्या घरी न्यायला म्हणून महिन्या भराचे सामान विकत घेतले आणि पुन्हा जंगलाच्या वाटेने आपल्या गावी निघाला. थोडेच अंतर चालून गेला असेल, रस्त्याच्या

काठाला झाडांच्या आड त्याला कोणी तरी मोठमोठ्याने ओरडत असल्याचे ऐकू आले. गोविंदने त्याच्या हातातले पोते एका झुडपाआड लपवून ठेवले आणि आवाज आला त्या बाजूला झाडांच्या आड गेला. खूप खोल जंगलात गेल्यावर त्याला एक बाई आपल्या सहा मुलांबरोबर दिसली. ती एका कोट्याधिशाची बायको होती व ती मुलं तिचीच होती.

गोविंदला पाहून धीर करून ती बाई त्याला म्हणाली–"हे पहा रे बाळा, परवां संध्याकाळी मी आपल्या मुलांना घेऊन फिरायला निघाले. माझी मुलं फुलंफळं वेंचायला जंगलात शिरली. मुलं कोठे तरी भटकतील म्हणून मी त्यांच्या पाठोपाठ धावले. तेवढ्यात सूर्यास्त झाला आम्ही वाट चुकलो. रात्रभर वाट शोधत भटकत राहलो. कालचा संबंध दिवस सारं जंगल पालथं घातलं, तरी रस्ता मिळाला नाही. खायला प्यायला काही न मिळाल्याने आता पाय ही उचलवत नाहीत. म्हणून शेवटी येथे बसून ओरडतो आहो. परंतु या अरंण्यात आमचं रडणं कोणाच्या कानी पडणार? तू कसा देवासारखा पावलास!

"तुम्हाला घाबरण्याचं मुळीच कारण नाही. चला मी दाखवितो वाट चला माझ्याबरोबर." गोविंद म्हणाला.

"बाबारे, भुकेने जीव कासावीस झाला आहे. एक पाऊलही टाकणे आम्हांला अशक्य आहे. काही खायला मिळेल का?"

"तर मग तुम्ही येथेच थांबा. मी खायला काही तरी घेऊन येतो." असे म्हणत गोविंद तेथून धावत निघून गेला आणि थोड्याच वेळाने आपले पोते घेऊन आला. गोविंद आपल्या मुलांसाठी म्हणून जो खाऊ, मिठाई वगैरे घेऊन आला होता, त्या सर्व वस्तू त्या पोत्यात होत्या. गोविंदने त्या सर्व वस्तू काढून मुलांना वाटल्या आणि बरोबर जे इतर खाद्य पदार्थ आणले होते ते काढून त्याने सैंपाक केला व सर्वांना पोटभर जेवायला वाढले. सर्वांच्या अंगात

पुन्हां हिंडण्या फिरण्याचा उत्साह चढला. त्यानंतर गोविंद त्या सर्वांना आपल्याबरोबर रस्त्यापर्यंत पोचवायला गेला. "आता तुमचा सर्वांचा निरोप घ्यावा, म्हणतो."

"छे! ते नाही चालायचे. आम्हांला घरापर्यंत पोंचवून मग कोठे ते जा." श्रीमंत कोटयाधिशाची बायको म्हणाली. गोविंदने त्याला ही होकार दिला. घरी पोचल्यावर कोटयाधिशाच्या बायकोने गोविंदच्या हातात एक लहानशी पिशवी ठेवली.

गोविंदने पिशवी उघडून पाहिली तीत आठ मोहोरा होत्या. त्या पाहून गोविंदचा डोळयांवर विश्वासच बसेना. एका नालाच्या खिळयाची किमत त्याला इतकी मोठी मिळणार आहे, या गोष्टीची त्याला स्वप्नात ही कल्पना नसावी. त्यानंतर तो पुन्हां शहरात जाऊन सामान विकत घेऊन जंगलाच्या वाटेने आपल्या गावी निघाला.

जंगलाच्या मध्यभागी पोचल्यावर त्याला कोणीतरी कण्हत असल्याचा आवाज ऐकू आला. तेव्हां गोविंद आवाजाच्या अनुरोधाने निघाला. झाडाला बांधून ठेवलेला प्रधानचा मुलगा त्याला दिसला.

प्रधानाच्या मुलाने प्रसंग गुजरला होता तो गोविंदला थोडक्यात सांगितला. गोविंदने प्रधानाच्या मुलाला सोडविले व हाताचा आधार देऊन आपल्या घरी नेले आणि त्याला पोटभर जेवायला वाढले.

त्यानंतर गोविंदने आपली ओळख सविस्तर दिली आणि म्हणाला–"मालक, नालाचा खिळा घालवून आपण नुकसान सहन केलेत व मी त्याच खिळयामुळे आपला स्वतःचा इतका फायदा करून घेऊ शकलो."

सर्व ऐकून घेतल्यावर मंत्र्याचा मुलगा गोविंदला म्हणाला–"गोविंद, तुझ्यासारखा माणूस सतत माझ्या रक्षणासाठी आवश्यक आहे. तू माझ्याबरोबर शहरात चल. तुला मी एक चांगलं घर देतो व त्या बरोबर चांगला पगारही देतो."

त्याच दिवशी गोविंद आपल्या कुटुंबियांसह राजधानीच्या गावी गेला आणि मंत्र्याच्या मुलाकडे नोकरी करू लागला.

काशी येथे ब्रह्मदत्त नावाचा एक राजा राज्य करीत होता. त्याला दोन मुलगे होते. उतारवय झाले तेव्हां राजाने आपल्या थोरल्या मुलाचा राज्याभिषेक करून धाकटयाला सेनापती म्हणून नेमण्याचे ठरविले. अगदी राज्याभिषेकाच्या वेळी मोठा राजाला येऊन म्हणाला–"मला हे राज्य नको, धाकटयालाच राज्य करू दे!"

तो काशीचे राज्य सोडून दूर एका सामंत राजाच्या राज्यात गेला. तेथे तो एका श्रीमंत माणसाच्या घरी नोकरी करू लागला. दिवसभर तो त्या श्रीमंताच्या घरात गडयाचे काम करी.

काही काळ लोटल्यावर काशीच्या राज्याचे काही अधिकारी जमिनीची मापे वगैरे घेत व त्यावरचा राज्य कर ठरवीत. त्या सामंत राजाच्या राज्यात ते येऊन पोंचले. त्यांनी त्या श्रीमंताच्या घरी काम करणाऱ्या युवराजाला पाहिले व त्याच्यावर आपली भक्ति व श्रद्धा दर्शविली. ते कळतांच त्या श्रीमंत माणसाने युवराजाकडे येऊन विनंती केली की "आपण आपला धाकटा भाऊ काशीचे महाराज यांना पत्र लिहून माझ्यावर लागणारा कर थोडा कमी करावा!" युवराजाने तसे पत्र लिहिले व काशीच्या राजाने कर कमी केला.

ही गोष्ट सर्वांस कळल्यावर गावातील अनेक लोक युवराजाकडे आले व त्यांच्यावरचा कर कमी करण्यासंबंधी राजाला लिहिण्यास विनंती करू लागले.

सर्वांच्या तर्फे युवराजने आपल्या धाकटया भावाला पत्र लिहिले आणि सर्वांनी इच्छिल्याप्रमाणे जमिनीवरचा कर कमी करण्यास राजाने मंजूरी दिली.

पुढे तर राज्याच्या खजिन्यात भरावयाचे कर लोक युवराजाकडेच येऊन भरू लागले

युवराजाने नको म्हटले तरी प्रजा त्यालाच येऊन कर देऊ लागली. त्यामुळे भावाच्या मनातले वैराग्य कमी होऊ लागले आणि राज्यप्राप्तीचा मोह वाढू लागला.

त्यानंतर तो एकेका सामंत राजाला आपल्याकडे वळवून घेऊन किंवा त्याला जिकून आपली सत्ता वाढवू लागला. त्या गोष्टीची माहिती आपल्या धाकट्या भावालाही युवराज देऊ लागला. तरी धाकट्या भावाने मोठ्या भावाने जे केले त्याचा विरोध तर केलाच नाही, त्याला आपली मान्यताच दिली. शेवटी युवराजाच्या मनात काशीचे राज्यच हस्तगत करण्याचा मोह होऊ लागला. एके दिवशी त्याने आपल्या धाकट्या भावाकडे निरोप पाठविला–"तू आपले सर्व राज्य मुकाट्याने मला द्यावे, नाहीतर युद्धाला सिद्ध रहावे.

धाकट्या भावाने उत्तर पाठविले–"हे राज्य तर आपलेच आहे. आपल्याला वाटेल तेव्हां येऊन स्वीकारावे." त्यानंतर युवराजाने आपला राज्याभिषेक करवून घेतला व धाकटा भाऊ सेनापती झाला.

काशी राज्य मिळाले तरी तेवढ्यावर थोरल्या भावाच्या मनाचे समाधान झाले नाही. तो एकामागून एक लहान लहान राज्ये जिकून राज्याचा विस्तार करू लागला. त्याच्या मनाचे समाधान झाले नाही.

देवेंद्र भूलोकांतील विविध राज्यांसंबंधी चर्चा करीत असतां काशी राज्याचा उल्लेख झाला, याविषयी दुर्लक्ष केले तर सर्व लोकांवरच संकट येण्याची शक्यता दिसली. म्हणून थोरल्याची कान उघाडणी केली पाहिजे असे देवेंद्राला वाटले.

तो संकल्प करून देवेंद्र एका तरुणाचे रूप घेऊन काशीला राजाच्या दर्शनासाठी आला. एक महत्वाची गोष्ट सांगून निघून जाणार असल्याचे त्याने सांगितले.

राजा त्याला आपल्या अंतःपुरात बोलावून घेऊन गेला.

"राजा! माझ्या माहितीप्रमाणे एका जागी तीन मोठी महानगरे आहेत. ती सर्व संपत्ती व वैभव मुक्त अशी आहेत. गज, घोडे, रथ व पायदळ असे चतुरंग सैन्य त्यांच्याकडे आहे. मी ती तीन शहरे जिकून तुला देतो." असे सांगून तरुणाच्या वेषात असलेल्या देवेंद्राने राजाला खूप प्रोत्साहन दिले. राजा लोभवश त्या गोष्टीस तयार झाला. तितक्यात देवेंद्र अंतर्धान पावला.

राजाने त्या तरुणाचा खूप शोध केला. परंतु तो सांपडला नाही. तेव्हां राजाला काही सुचेना. त्याने आपल्या सर्व प्रमुख अधिकाऱ्यांना बोलावून हुकूम दिला की आत्तां थोड्या वेळापूर्वी एका तरुणाने येऊन तीन महानगर जिकून देण्याचे वचन मला दिले होते. तरी तुम्ही त्याला लवकर हुडकून काढा."

राजाच्या खास अंगरक्षकांनी व इतर अधिकाऱ्यांनी सैनिकांच्या मदतीने खूप शोध काढला, परंतु त्या तरुणाचा शोध लागला नाही. तेव्हां राजाला त्याला वेड तर लागले नाही असे वाटू लागले. त्याच मानसिक आजाराने राजा आजारी पडला. वैद्याने अनेक उपचार केले, परंतु सर्व निरुपयोगी ठरले.

त्याच वेळी समस्त शास्त्रांत प्राविण्य-संपादन करून बोधिसत्व तक्षशिलेहून काशीला परतले. त्यांना महाराजांच्या विचित्र आजाराची माहिती कळली. त्यांनी राजाकडे निरोप पाठविला की राजाचा आजार बरा करण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या अंगी आहे. तरी एक संधी द्यावी.

राजाने बोधिसत्वांना राजवाड्यात बोलावून घेतले. बोधिसत्वांनी राजाला विचारले–"महाराज, आपल्या आजाराचे कारण काय?"

त्याचे उत्तर म्हणून राजाने त्याला एका तरुणाने तीन महानगर जिंकून देण्याचे जे वचन दिले होते ते सांगितले आणि म्हणाला–"त्या दिवसापासून माझ्या मनाला धक्का बसला आहे. ही व्याधी तुम्हांला दूर करतां आली तर प्रयत्न करून पहावा."

बोधिसत्वांनी राजाला विचारले– "समजा, आपण या आजारातून बरे झालात तर ती तीन महानगरे जिंकू शकाल का?"

"नाही, ते शक्य नाही!" राजा लगेच उत्तरला.

"तरमग त्या नगरांची फिकीर करीत बसण्यात काय अर्थ आहे? जगातली प्रत्येक वस्तू थोड्याच दिवसात पाहतां अदृश्य होते. म्हणजे ती क्षणभंगुर आहे, होय की नाही?" बोधिसत्वांनी विचारले.

राजा म्हणाला–"होय!"

"हेही तितकेच खरे आहे की प्रत्येक जीव धान्याला प्राण गेल्यावर हे जग सोडून जावे लागते. म्हणून हे राजा! तीनच काय तीस महानगरे जिंकली तरी आपल्याला जास्त सुख मिळणे शक्य नाही. या जगात कोणतीही वस्तू किंवा प्राणी शाश्वत नाही. मोह नावाचे एक मोठे भूत आहे! लोभाला अंतच नसतो. कोणी माणूस लोभाला बळी पडतो तेव्हां त्याला मानसिक व्याधी होते. तिच्यापासून मुक्ती हवी असेल मनांतील आशा व आकांक्षा काबूत राखल्या पाहिजेत. चांभार जसा पायाचे माप पाहून चामडे कापतो तसेच आपल्याला इच्छा व कामना आपल्या उपयोगी पडतील तेवढ्याच वाढविल्या पाहिजेत." बोधिसत्व म्हणाले. बोधिसत्वांचा उपदेश ऐकून राजाच्या मनाला शांति मिळाली व त्याची मानसिक व्याधि नाहीशी झाली. त्यानंतर बोधिसत्वांनी राजाला उपदेश केला व आजीवन बोधिसत्वांच्या मार्गदर्शनाप्रमाणे तो राज्यकारभार पाहू लागला.

संत कबीर

वाराणसी, म्हणजे काशी नजीकच्या एका गावी नीरू व नीमा नावाचे एक मुसलमान विणकर जोडपे रहात असे. एका दिवशी सकाळच्या वेळी एका झाडाखाली नीरूला एक तान्हा मुलगा रडत असलेला दिसला. त्याने त्या मुलाला उचलून नेऊन आपल्या बायकोच्या हातात दिले.

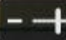
त्या जोडप्याने त्या मुलाचे नाव कबीरदास असे ठेवले आणि त्याला लाडात वाढविले. कबीरदास मोठा झाल्यावर आपल्या दत्तक पित्याचा धंदा करू लागला. तो मागावर विणायला बसू लागला आणि मनांत गीत रचना करीत गुणगुणू लागला.

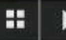

त्या काळात काशी येथे एक विद्वान आचार्य रामानंद हे रहात होते. कबीरदास त्या विद्वान आचार्यांचे शिष्यत्व लाभावे यासाठी प्रयत्नात होते. परंतु रामानंदजी आपणांस कदाचित आपला शिष्य म्हणून ग्रहण करणार नाहीत,

रामानंदजी दररोज पहाटे सूर्योदया-पूर्वी गंगास्नानास जात असत. एके दिवशी उठल्याबरोबर कबीरदास, रामानंदजी ज्या घाटावर स्नानाला जात त्या घाटाच्या एका पायरीवर जाऊन पडून राहिले. स्नान आटोपून परतते वेळी त्या काळोखात रामा-नंदजींचा पाय कबीरदासांच्या पाठीवर पडला. तेव्हां आचार्यांच्या तोंडातून 'राम' 'राम' असे शब्द बाहेर पडले.

लगेच कबीरदास उठून उभे राहिले आणि हात जोडून म्हणाले–"गुरुवर्य, आपण या ब्राह्म मुहूर्तावर गंगास्नान करून परतते वेळी दिव्य राम नामचा उपदेश-केला आहे." तेव्हां रामा-नंदजींनी कबीरदासांना विचारले–"तू कोण?" कबीरदास नम्रपणे म्हणाले–"माझे नाव कबीरदास आहे, आपला शिष्य आहे. माझा एवढाच परिचय पुरे!

त्यानंतर कबीरदासांनी भक्ति रसपूर्ण अनेक पदे रचली व ती लोकप्रिय झाली. त्याचबरोबर त्यांनी या गोष्टी प्रचार सुरू केला की प्रभूला प्राप्त करण्यासाठी कर्मकांड सोडून भक्ति मार्ग स्वीकारला पाहिजे. त्यानंतर त्यांनी जातिभेद इत्यादींचे खंडन केले. त्या विरुद्ध कठोर शब्दात प्रचार सुरू केला.

कबीराचा हेवा करणाऱ्या काही लोकांनी अनेकांकडे खोटे निमंत्रण पाठविले की कबीराने त्यांना जेवायला बोलावले आहे. त्यावेळी कबीरदास घरी नव्हता. परंतु तो घरी परतला तेव्हां त्याला त्याच्याच सारख्या दिस-णाऱ्या कोणीतरी जेवायला घालून निरोप दिला असल्याचे, कळले. कबी-राला आश्चर्य वाटले.

काही लोकांनी दिल्लीच्या सुलताना-कडे अशी फिर्याद केली की कबीरदास त्यांच्या धार्मिक विश्वासांची निंदा करतो. सुलतानाने कबीरदासाकडे त्या गोष्टीचा जाब विचारला तेव्हां कबीरदास म्हणाला–"मी हिंदु नाही की मुसलमानही नाही. हिंदु व मुसलमान असा भेदभाव न करणाऱ्या परमेश्वराचा मी भक्त आहे."

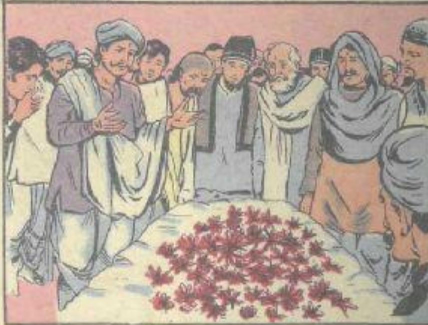
कबीरदासाचे ते उत्तर ऐकून एका अधिकाऱ्याने कबीराला धमकावले की, तुझे हे उत्तर तुझ्या जिवाला धोक्याचे आहे. तू आपले विचार बदल. परंतु कबीरदास म्हणाला–"हत्तीवर स्वारी करून फिरणारा कबीर कुत्रा भुंकली तर भिऊन जाणार का? ते ऐकून सर्व दरबारी गंभीर झाले व त्यांना कबिराचा थोडा धाकही बसला. परंतु

वार्धक्य काळी कबीराने गोरखपूर येथे आपला देह ठेवला. हिंदू त्याच्या भौतिक देहाचा अग्निसंकार करावा म्हणाले आणि मुसलमान त्यांच्या परंपरेप्रमाणे पुरायला निघाला. या एका बाबीवर हिंदुमुसलमानांचे भांडण सुरू झाले.

परंतु आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्याच्या मृत देहावरचे कफनचे कापड काढले तेव्हां देहाऐवजी कमळेच कमळे मिळाली. त्यांपैकी काही कमळे नेऊन हिंदूंनी काशीत एक स्मारक उभे केले तर उरलेली कमळे पुरून मुसलमानांनी कबर बांधली.

कबीरदास चौदव्या शतकाच्या शेवटी-पासून पंधराव्या शतकाच्या सुरवाती-पर्यंत जीवंत होते. त्यांची पदे आणि दोहे यांचा पुढल्या पिढ्यांवर फार परिणाम झाला. विशेष करून गुरुनानक मीराबाई व रईदास इत्यादींवर तो स्पष्टपणे दृष्टिगोचर होतो.

समदृष्टी

मंगलपूरच्या जहागीरदारांचा धाकटा भाऊ विश्वनाथराजे याला दुसऱ्याची एक न एक चूक दाखवायची एक वाईट खोड होती. त्यातच त्याला आनंद होत असे. त्या संवयीमुळे तो लहानथोर याचा विचार न करतां वाटेल तसा अपमान करी. व त्यात आनंद माने.

मंगलपूरला दर वर्षी चैत्र पौर्णिमेला परमानंदस्वामी नावाचे एक साधू अवश्य येत असत. ते येण्याची बातमी मिळताच मंगलपूरच्या रहिवाश्यांनी एक मोठा रथ तयार करून सजविला व त्यांच्या स्वागताला निघाले.

साधू परमानंद आनंदाने स्मित करून रथात जाऊन बसले. तेव्हां विश्वनाथराजे गर्दीतून पुढे सरकत गेला आणि थट्टा उडवीत म्हणाला—"सर्वसंग परिणाम करणाऱ्या साधूच्या मिरवणुकीसाठी रथाची गरज कां भासावी?" त्यांना पायी चालत कां आणू नये.

ती थट्टा ऐकून इतर सर्व लोक खूप संतापले, परंतु परमानंद स्वामी म्हणाले—"तू म्हणतोस त्यात सत्याचा अंश थोडा आहे खरा तू आतां तरी रथात चढून माझ्या शेजारी येऊन बस." म्हणजे तुला हळू हळू समजू लागेल.

विश्वनाथराजे ते ऐकून खूष झाला, जणुकाही एका मोठ्या युद्धात विजय मिळवून आला होता. तो स्वामीच्या बाजूला मांडीला मांडी टेकून बसला. थोड्या वेळाने रथ एका मोठ्या वाड्यासमोर आला.

विश्वनाथराजे रथातून उतरताना म्हणाला—"काय पण गंमत आहे, जग हे माया आहे, असे म्हणणाऱ्या स्वामीसाठी उतरायला एका मोठ्या राजवाड्याची गरज भासावी, नाही का?"

तेव्हां परमानंद स्वामी हंसून म्हणाले–"तू एक आठवडाभर माझ्याबरोबर राहिलास तर तुझ्या सर्व शंका दूर होतील." तेव्हां तू माझ्याबरोबर रहा.

विश्वनाथराजे त्या गोष्टीसही कबूल झाला परमानंद स्वामीने वाडघात पाऊल टाकतांच एका रेशमी वस्त्राचा व्यापार करणाऱ्या व्यापाऱ्याने एका चांदीच्या मोठ्या ताटात फुलांफळांबरोबर एक रेशमी वस्त्र आणून स्वामींच्या चरणांवर ठेवले आणि म्हणाला–"स्वामीजी, आपण कृपा करून याचा स्वीकार करावा!"

परमानंद म्हणाले–"छान, छान! फार आनंदाचीच गोष्ट आहे. तुझ्या इच्छेप्रमाणे मी याचा स्वीकार करतो. परंतु असेच एक रेशमी वस्त्र आणून विश्वनाथराजे यांनाही दिले पाहिजेस."

त्यानंतर स्वामी म्हणाले–"मी येथे जितके दिवस निवास करीन, तितके दिवस माझ्याशी जसे सर्व लोक वागाल तसेच विश्वनाथराजे यांच्या बरोबरही वागले पाहिजे."

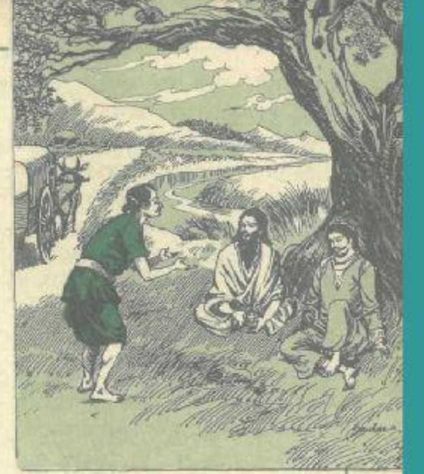
त्या दिवसापासून विश्वनाथराजे यास स्वामीजींच्याबरोबरीने आदर सत्कार मिळू लागला. तिसऱ्या दिवशी रात्री स्वामीजी विश्वनाथराजे याला म्हणाले–"मी कोणत्याही गावी तीन दिवसाहून अधिक काळ रहात नाही. उद्यां मी दुसऱ्या गावी जाणार तुम्हीसुद्धा माझ्याबरोबर चला."

विश्वनाथराजे स्वामीजींबरोबर जायला तयार झाले. दुसऱ्या दिवशी सकाळी मंगलपूरची प्रजा स्वामीजींना रथात बसवून मिरवणुकीने गावच्या वेशीपर्यंत श्रद्धाभक्तिपूर्वक पोंचवून घरी परतली.

रथ परत निघून गेल्यावर परमानंद स्वामी विश्वनाथ राजे यांस म्हणाले–"हे पहा, आतां आपण त्या समोरच्या पाऊल वाटेने पायी चालायचे आहे म्हणजे संध्याकाळपर्यंत दुसऱ्या गांवी पोहोचू.

नंतर दोघे त्या पाऊल वाटेने चालू लागले. त्या पाऊल वाटेवर कांटे व खडे होते. म्हणून पायी चालणे थोडे कष्टाचे वाटत होते. विश्वनाथ राजे बरेच दमून गेले. शिवाय कडक उन्हाचा त्रासही त्यांना वाटू लागला. भूकही फार लागली होती. परंतु परमानंद स्वामी तर झपाझप पावले टाकीत जातच होते.

विश्वनाथ राजे यांना मुळीच चालवत नव्हते. ते स्वामीजींना म्हणाले–"स्वामीजी, मला फार तहान लागली आहे. माझा कंठ कोरडा झाला आहे. पाणी पाहिजे."

परमानंद स्वामीने रस्त्याच्या बाजूला एक तळे होते ते दाखविले व म्हणाले–"जाऊन पाणी पिऊन या!"

"ते पाणी तर घाण दिसतं आहे! कालपर्यंत मी तहान लागल्याची गोष्ट बोलताच आपण फळांचा रस देत आलांत. ते विसरलांत का?" घाबरटाकीत राजे म्हणाले.

"तसे नव्हे, परंतु येथे आपल्याला फळांचा रस देणारा कोणी नाही!" असे म्हणत परमानंदस्वामी तळ्यात उतरले आणि ओंजळ भरून पाणी पिऊ लागले. राजेसुद्धां पाणी पिऊन व आपली तहान भागवून काठावर येऊन काठावर बसले व म्हणाले–"स्वामीजी, आता पुढे चालण्याची माझ्या अंगात शक्ती नाही."

परमानंदस्वामी स्मित करून त्याच्या बाजूला जाऊन बसले. जवळ जवळ एका तासाने तेथून एक गाडी जात असलली दिसली. गाडीवाला नरसोबा स्वामीजींना पाहून खाली उतरला व प्रणाम करून म्हणाला–"स्वामीजी, बसा गाडीत व आमच्या गावी चला."

नरसोबाच्या आग्रहावरून स्वामीजी विश्वनाथराजांबरोबर गाडीत बसले आणि मध्यरात्रीच्या सुमारास एका गावी येऊन पोंचले. नरसोबाने गावातल्या धर्मशाळेसमोर गाडी उभी केली व म्हणाला–

"स्वामीजी, माझे घर अगदीच लहान आहे. आपल्याला उतरायला ही जागा जास्त सोयीची आहे."

म्हणून परमानंदस्वामी व विश्वनाथराजे नरसोबाने दिलेली पेज पिऊ लागले परंतु त्यांना ओकारी येत असल्यासारखे वाटले. म्हणाले–"यात मीठसुद्धा नाही की हो!"

त्यानंतर नरसोबा घरी जाऊ लागला. तेव्हां परमानंद त्याला जवळ बोलावून म्हणाले–"या मध्यरात्रीच्या वेळी तू पेज पाजून आमचा जीव वांचविलास. तुझे हे उपकार आम्ही कधी विसरणार नाही. ही रेशमी शाल घे. या शिवाय तुला द्यायला माझ्या जवळ दुसरे काही नाही." असे सांगून परमानंदांनी नरसोबाच्या हातात ती शाल दिली.

विश्वनाथराजे चकित होऊन म्हणाले–"मिठाशिवाय दिलेल्या पेजेबद्दल तुम्ही ही रेशमी शाल देतां? रेशमी शालीची किंमत किती असते याची कल्पनासुद्धा तुम्हांला नसतांना तुम्ही ती घेतलीतच कशाला?"

परमानंद स्मित करून म्हणाले–"मंगलपूरच्या लोकांनी प्रेमाने जे दिले ते मी घेतले. मी भगवी वस्त्रे वापरणारा, मला या रेशमी वस्त्राची गरजच काय? विश्वनाथराजे माणसाने सर्व वस्तू समदृष्टीने पहाण्याची संवय लावून घ्यावी. प्रेमाने कोणी आपल्याला बोलाविले मग त्याने खीर प्यायला दिली तरी व पेज प्यायला दिली तरी माझ्या दृष्टीने दोन्हीचे मूल्य एकच. सुख समयी मला गर्व करण्याचे कारण नाही. त्याचप्रमाणे दुःख समयी हातावर हात धरून बसण्यातही अर्थ नाही. सर्व सवयी लहान थोर, गरीब श्रीमंत सर्वांना मदत करणे हा मानवधर्म आहे."

तेव्हां विश्वनाथ राजे परमानंदस्वामींचे पाय धरून म्हणाला–"आपल्या मनाचा हा थोरपणा समजून न घेतां मी आपणांजवळ उर्मटपणाने बोललो आपण मला कृपा करून क्षमा करावी"

सर्वंच शूर

कुंतलदेशात राहणारा अजय नावाचा एक तरूण युवक कर्पूरदेशाची राजधानी इंद्रपुर येथे राहणाऱ्या विनय नावाच्या आपल्या मित्राकडे घोड्यावर बसून निघाला.

विनयने बऱ्याच दिवसांनी भेटलेल्या मित्राच्या आतिथ्यसत्कारात कोणत्याही प्रकारची उणीव राहू दिली नाही. संध्याकाळी गंमतीजमती पहायला दोघे मित्र आपापल्या घोड्यांवर बसून निघाले. काही अंतर चालून गेल्यावर विनयचा घोडा मागे पडला. अजय वळून मोठ्या गर्वाने म्हणाला–"आपल्या कुंतलदेशातले घोडे कसे चांगल्या जातीचे आहेत. किती वेगाने धावतो आहे माझा घोडा!"

विनय थोडा स्मित करून म्हणाला–"अरे बाबा, आम्हांला उच्च दर्जाचे घोडे हवेतच कशाला? रणांगणावर शत्रूशी युद्ध करीत असतां वेगाची गरजच काय? पाठ दाखवून पळून जाणाऱ्या शत्रूचा पाठलाग आम्ही करीत नाही! कारण आमच्या देशात सर्व शूरच शूर आहेत!"

मित्र म्हणाला ते विनोदाने घेत अजय थोडासा हंसला मात्र!

सत्यनिष्ठ

गोपाळपूर नांवाच्या गावी निळोबा नावाचा दोन एकर जमिनीची मालकी असलेला एक शेतकरी रहात असे. त्याला एकुलतीं एकच मुलगी होती, सावित्री. तिला तो सावू म्हणे. लहानपणीच तिची आई गेली. परंतु बापाने तिला कसली ही उणीव भासू दिली नाही. आतां तिचे लग्नाचे वय झालं होतं. दहा पंधरा हजारांचा हुंडा दिल्याशिवाय कोणी वर मिळण्याची आशा नव्हती. निळोबा कोठून तरी कर्ज काढण्याच्या हेतूनें शेजारच्या गावी गेले. सावू आपल्या एका मैत्रिणीला भेटायला म्हणून जवळच्याच दुसऱ्या एका गावी गेली.

ती काळोख पडू लागायच्या सुमारास भाड्याची गाडी करून घरी परतली. घरात वडील कोणाशी तरी भांडत असल्याचा मोठा आवाज तिला ऐकू आला. "तुम्ही वयाने मोठे म्हणून मी इतका वेळ नमत्या आवाजात बोललो. दुर्बुद्धी सोडून उद्या उजाडायच्या आत तुम्ही माझे पैसे परत केले नाहीत. तर पाटलाकडे फिर्याद केल्याशिवाय राहणार नाही." असे म्हणत पंचवीस एक वर्षांचा एक तरुण युवक बाहेर येऊन गल्लीत निघून गेला.

सावू घरात गेली आणि ती बापाला विचारू लागली–"काय हो बाबा, ही सर्व भानगड?"

निळोबा थोडेसे रागानेच म्हणाले–"सर्व गोष्टी तुला सांगायला हव्यात का? आत जाऊन सैंपाकपाणी कायते पहा!"

कधी संतापून न बोललेल्या वडिलांचे शब्द ऐकून सावूच्या डोळ्यांना पाणी आले. अर्धा तास शांतपणे गेल्यावर नमत्या आवाजात निळोबा म्हणाला–"तुझं लग्न पुढल्याच महिन्यात बरं का! सर्व गोष्टी पसंत पडल्या दहा हजारांचा हुंडा दिला पाहिजे, असे आठवड्यापूर्वी सांगून गेले होते ना, तेच स्थळ ठरवायचा निश्चय करावा म्हणतो."

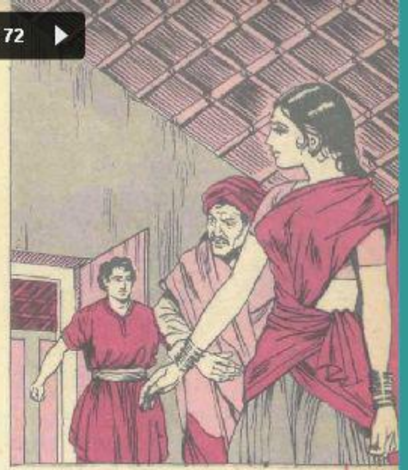
"पैसे कोठे मिळाले बाबा?" सावूने भीत विचारले.

"त्या भानगडी तुला कशाला हव्यात? लहान तोंडी मोठा घास!" निळाबा असे दरडावून सांगून खाटेवर आडवे झाले.

सावू सैंपाकघरातली कामे आवरून परतली तोंपर्यंत निळोबा घोरू लागले होते तिने वडील कपडे ठेवीत ती पेटी उघडून पाहिली. पेटीच्या तळाला एक चामड्याचे पाकीट दिसले ते भरून पैसे होते. वडिलांना आपल्या लग्नासाठी शेवटी चोरीसारखे नीच कर्म करावे लागले तर! हा विचार मनात येतांच तिचे मन बधिरच झाले. तिने ते पाकीट आपल्या उशाशी उशी खाली ठेवले आणि झोपली.

उजाडल्यावर निळोबाशी भांडण करून गेलेला तो तरूण युवक आला. तो आल्याबरोबर निळोबा त्याच्यावर ओरडले– "आतांपर्यंत मी शंभरवेळां सांगितले आहे. तुझ्या पैशाची गोष्ट मला माहीत नाही. तेव्हां आलास तसा चालू लाग."

तो तरूण युवक रागावून काही बोलणार इतक्यात सावू मध्ये बोलली–"कोणत्या तरी पैशांची गोष्ट काढून माझ्या बाबांना त्रास देणे बरोबर होईल का?"

"यात त्रास देण्याचा हेतू मुळीच नाही जे घडले ते मी सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून तो युवक सांगू लागला :

त्याचे नाव रघू होते. तो एका जव्हेऱ्यांच्या दुकानात कारकुनाचे काम करीत होता. एके दिवशी मालक दहा हजारांच्या नोटा एका चामड्याच्या पाकिटा मध्ये ठेवून व्यापाराच्या कामा निमित्त बाहेर पडला, आणि एका तासाभरातच दुकानात घाबरल्यासारखा परतला वाटेत कोणी पाकीट मारल होतं म्हणे. ते ऐकून मालकापेक्षा रघूलाच जास्त वाईट वाटले.

रघूचा थोरला भाऊ तालुक्याच्या गावी रहात असे. तो आजारी पडल्याचे कळल्या-

वर रघू त्याच दिवशी रात्री तालुक्याच्या गावी निघाला. वाटेत तलावाच्या काठाला लागून लहानशी झाडी होती. त्या झाडीतून जात असतां झाडा-आडून त्याला कोणी तरी बोलत असल्याचा भास झाला.

"हे पैसे आपल्यापैकी कोणा एकाला मिळाले तर कमीत कमी एक वर्षभर तरी चोरी करण्याची गरज उरणार नाही आणि सुखाने जगता येईल. तरमग एक काम करू या. आपण हे पाकीट येथे ठेवून देऊ या आणि सुखाने तलावाच्या काठाने शंभर पावले दूर जाऊ या. तेथून धावत येऊन जो प्रथम या पाकिटाला हात लावील त्याला या पर्समधले पैसे मिळतील.

दुसऱ्या चोराने त्या गोष्टीस होकार दिला. दोघांनी पर्स तेथे ठेवली व तलावाच्या काठाकाठाने शंभर पावले चालून गेले. रघूने ते गेल्याबरोबर जवळ येऊन पाकीट पाहिले व थक्कच झाला. ती पर्स त्याच्या मालकाचीच होती. रघूने चटदिशी पाकीट उचलून घेतले आणि पळू लागला. दुरून ते पाहून चोर त्याच्या पाठोपाठ धावले.

रघू बराच वेळ धांवत राहल्यावर निळोबाच्या गावी येऊन पोहोचला. रस्त्यांवर अजून 'ये जा' सुरू झाली नव्हती. आपणाला चोरांनी धरले तरी मालकाचे पाकीट त्यांच्या हाती लागू द्यायचे नाही असे ठरवून गल्लीच्या बाजूला एका घराच्या ओटीवर बांबूचा तट्या बसवलेला होता त्याच्या पाठीमागे पाकीट टाकून दिले.

नंतर तो गाव पार करून आणखी काही वेळ पळत राहिल्यावर चांगले उजाडले. आतां काही उपयोग नाही, असा विचार करून चोर कोठे तरी निघून गेले. रघू तालुक्याच्या गावी गेला व वडील भावाची तब्येत थोडी सुधारल्याचे कळल्यावर निळोबांच्या गावी परत आला. आतां निळोबा त्या पाकिटाची गोष्ट त्यांना काही एक माहीत नसल्याचे बोलत होते.

सर्व ऐकून घेतल्यावर साबूच्या मनात रघूच्या स्वामिभक्तीबद्दल आदर वाढला व ती आपल्या उशीखाली ठेवलेले पाकीट रघूला देण्याचा विचार करू लागली. परंतु तेवढ्यात निळोबा आडवे आले व म्हणाले– "ते पाकीट देऊ नकोस! हा म्हणतो आहे ती सर्व कपोलकल्पित गोष्ट आहे. मला ते पाकीट कसे मिळाले ते मी सांगतो. जरा ऐकून घे!"

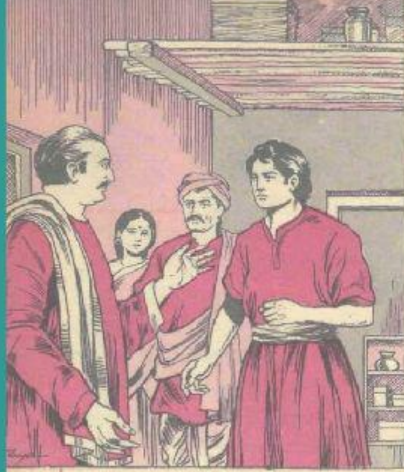
त्याने आपल्या मुलीच्या लग्नासाठी पैसे मिळावे म्हणून एक दोन जागी प्रयत्न केला. परंतु त्यात यश मिळाले नाही, म्हणून निराश होऊन तो घरी परत यायला निघाला. त्यावेळी त्याला जिवाचा वीट आला होता. आपल्या एकुलत्या एका मुलीचे लग्न करण्याचेही सामर्थ्य आपल्यात असू नये तरमग जिवंत राहून तरी काय उपयोग? असा विचार करून रस्त्याच्या बाजूला एक पडकी जुनाट विहीर होती त्या बाजूला अडखळत चालू लागला.

निळोबाच्या थोडा मागून एक मध्यम वयाचा माणूस येत होता. त्याने निळोबाला अडखळत चालत असलेला पाहिले व घाईघाईने येऊन त्यांच्या खांद्यावर हात ठेवून म्हणाला–" थांब, तू काहीतरी वेडेपणा करायला निघालेला दिसतो आहेस.

निळोबा डोळ्यात पाणी आणून म्हणाले– "आपल्या एकुलत्या एका मुलीचे लग्न करून देण्याचे सामर्थ्य नसलेला मी जगून तरी काय उपयोग?"

ते उत्तर ऐकून तो मनुष्य हसला व म्हणाला–"मला दहादहा मुलींचं लग्न

करून देण्याचं सामर्थ्य आहे, परंतु मला मुलीच नाहीत. हे पैसे माझे नाहीत, तरी तू घे. तू आपला पत्ता दिलास म्हणजे दरमहा तू सांगशील तितके हप्त्या हप्त्याने वसूल करीन." असे म्हणत त्याने निळोबाला एक पाकीट दिले.

"त्याचे नाव राजाराम होते. त्याने मला पाकीट दिले ते आडून पाहून हा रघू ते उडविण्याच्या प्रयत्नात आहे. तेव्हां सावू, याच्या बोलण्यावर मुळीच विश्वास करू नकोस. ही गोष्ट खरी की खोटी हे सांगायला तो राजाराम कोठे राहातो, माहीत नाही." निळोबा चिडून म्हणाले.

इतक्यात राजराम रस्त्यावरून ऊंबरठ्या जवळ आला व हंसत म्हणाला–"इतक्या काळोखातही मी हे घर ओळखले."

निळोबाने राजारामाची ओळख करून दिली. तिने घडलेला सर्व वृत्तांत त्याला सांगितला व म्हणाली–"हा गुंता आतां तुम्हीच सोडवा कसा !"

"ते काय मोठे काम झालं ?" असे म्हणत राजारामाने घडलेला वृत्तांत सांगितला.

तो तालुक्याच्या गावी नातेवाइकांच्या घरी लग्नासाठी म्हणून सूर्योदय व्हायच्या थोडा आधीच निघाला. निळोबाच्या गावी येऊन त्यांच्या गल्लीत पाऊल टाकतांच पाऊस पडू लागला. आडोशाला म्हणून ओटीवर येतांच त्याला (राजारामाला) तट्टयाच्या बाजूला एक पाकीट दिसले. उघडून पाहिले तर आत खूप पैसे दिसले. दाराला कुलूप होते. घरातली मंडळी कोठे तरी जाण्याच्या वाईत असतां त्यांचे हे पाकीट देतां येईल, असा विचार करून पाऊस थांबताच तो पाकीट घेऊन निघाला. वाटेत एका जागी निळोबा एका पडक्या विहिरीकडे जात असलेले पाहून त्याने ते पाकीट त्यांना दिले. तेव्हां राजारामाला पिशवी मिळाली ते घर निळोबाचेच होते हे माहीत नव्हते. नंतर तो घरी गेला आणि पैसे घेऊन ज्या घरी त्याला ते पाकीट

मिळाले होते त्यांना ती गोष्ट कळवून पाकिटात होते-तेवढे पैसे त्यांना देण्याच्या हेतूने परत आला होता.

इतके सांगून राजाराम निळोबांना म्हणाला–"मी तुम्हांला दिलेले पाकीट रघूच्या मालकाचेच असावे. ते रघूला देऊन टाका. तुम्हांला लग्नकार्यासाठी हुंड्याला लागणारे दहा हजार रुपये मी देतो." असे सांगून रघूकडे सार्थक दृष्टीने पाहिले व म्हणाला–"तुमचा होणारा जांवई या मुला-सारखाच असेल का हो ?"

"मुलीला पहायला येऊन गेलल्या मुला-विषयी जास्त खोलात जाऊन चवकशी करायला मला वेळ कोठे होता हो? आई-वडिलांनी दहा हजार हुंडा दिला पाहिजे, म्हटल्यावर नंदी बैलासारखी मान हलविली होती, एवढे खरे !" निळोबा म्हणाले.

राजारामाने या खेपेस रघूचा खांदा धरून हलवीत विचारले–"तुझ्या मालकाने 'गेलं सगळं' म्हणून हात झाडले होते ते पैसे तू परत मिळवून दिलेस. तू केलेली मेहनत आणि तुझा प्रामाणिकपणा मला फार आवडला. निळोबा व सावित्रीने माझं ऐकलं तर...! तुझं लग्न झालं का? नसेल झालं तर हुंडा किती मागशील ?"

रघूने एकदा निळोबाकडे व एकदां सावित्रीकडे पाहिले. निळोबासुद्धा रघूकडे प्रेमाने पहात होते. सावित्री लाजेने मान खाली करून उभी होती.

"आपलं लग्न टळलं तरी चालेल, असा विचार करून पाकीट मला द्यायला तयार झालेल्या सावित्रीचा प्रामाणिकपणा मला आवडला. हुंड्यामुळेच इतक्या भानगडी झाल्या असतां मी पुन्हां हुंड्याच्या गोष्टी काढू म्हणतां ?" रामू म्हणाला.

राजारामाने निळोबा व सावित्रीकडे पाहून व त्यांनाही आनंद झाला असल्याचे ओळखून म्हटले–"येत्या महिन्यातच लग्नाचा मुहूर्त धरू या. या घरी नाही, माझ्या घरी! मला मुलगी नाही, परंतु दहा मुलींचे लग्न करून द्यायचे सामर्थ्य मला आहे, हे मी निळोबाला मागेच सांगितलं होतं.'

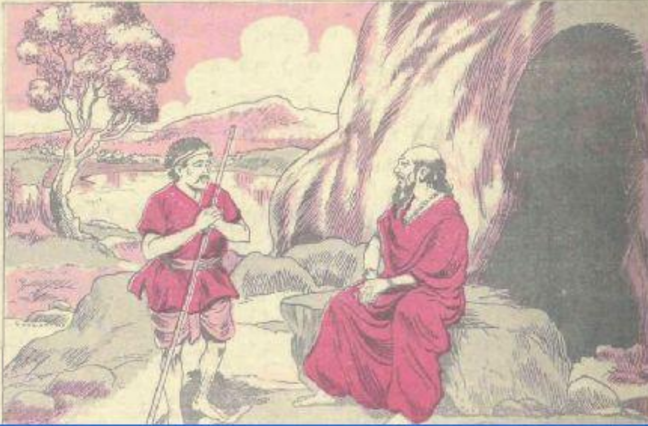
मूळ स्वभाव जाईना

एका गावी जग्गू नावाचा एक गवळी होता. रतिबाने दूध घेणारे मालक लोक कित्येकदां ओरडले व त्याला त्यांनी बजावले की दुधात पाणी घालू नकोस तरी त्याची ती खोड काही जाईना. शेवटी ग्रामप्रमुखांनी त्याची सर्व गुरे सोडली आणि त्यांना गावाबाहेर हांकून नेले.

जग्गू आणखी कोठे तरी राहून आयुष्य घालवायचे ठरवून डोंगराळ प्रदेशातून जात असतां त्याला एका तळ्याच्या काठी एक गुहा दिसली त्या गुहे बाहेर एक योगी दिसला. जग्गूने त्या योग्याला नमस्कार केला व आपली सर्व रडकथा सांगून म्हणाला–"स्वामी ! माझे आतां कोठे डोळे उघडले. मला एक गवळयाच्या धंद्याव्यतिरिक्त दुसरे काही करतां येत नाही. तुमची कृपादृष्टी असावी."

योग्याला त्याची कीव आली. त्याने ते तळे जग्गूला दाखिवले व म्हणाला की हे तळे पाण्याऐवजी दुधाने भरेल."

जग्गूने योग्याला दोन्ही हाताने नमस्कार केला व म्हणाला–"या दुधाच्या तळया जवळच दोन पाण्याची तळी ही निर्माण करून द्यावीत, स्वामी !"

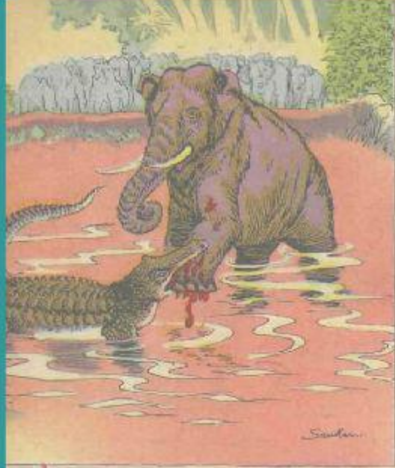
क्षीर सागरात जो त्रिकूट पर्वत आहे, त्याला लोखंड, चांदी व सोन्याची तीन शिखरे आहेत. त्या शिखरांच्या मध्य भागावर फळांनी लदलदलेल्या वृक्षांचे एक मोठे अरण्य आहे. त्या अरण्यात गजेंन्द्र नावाचा एक मदोन्मत्त हत्ती आपल्या दशलक्ष कोटी हत्तिणींसह विहार करीत तहान भागविण्यासाठी त्या वनाच्या मध्य भागी असलेल्या सरोवराकडे निघाला.

तहान भागवून घेतल्यावर त्याला जल-क्रीडा करावेंसे वाटले आणि तो आपल्या हत्तिणींसह पाण्यात उतरला व जलक्रीडा करू लागला. तो देहभान विसरून जल-क्रीडेत लीन झाला असतां त्याचा उजवा पाय एका भयंकर मगरीने धरला.

असह्य वेदनेने विह्वळ होऊन तो हत्ती ओरडत असतां सर्व हत्तिणी घाबरून जाऊन किनाऱ्यावर गेल्या व गजेंद्रावर ओढवलेल्या महा भयंकर प्रसंगाकडे पाहून आक्रोश करीत रडत राहिल्या. मगरीच्या पकडीतून गजेंन्द्राला कसे सोडवायचे हे त्यांना कळेना.

गजेंद्राने स्वत: आपली सुटका करून घेण्यासाठी नाना प्रकारे आदळ आपट केली, परंतु सर्व फुकट. इतर हत्ती भूकतहान भागवायला इतर ठिकाणी जाऊन येत व किनाऱ्यावर उभे राहून डोळयांतून पाणी काढीत राहिले. सरोवरात हत्ती व मगरीची झुंज चालूच होती.

हत्ती मगरीला आपल्या सुळयांनी टोचीत होता. मगर उड्या मारमारून

हत्तीच्या अंगाचे लचके तोडी. हत्तीचे सर्वांग रक्तबंबाळ झाले.

हत्ती सोंडेने मगरीला आवळून धरी तर मगर आपल्या खडबडीत शेपटीने हत्तीला बडवून काढू लागली.

हत्तीने मगरीवर उभे राहून तिला पायाखाली चिरडून टाकायचा यत्न केला तर मगर खोल पाण्यात स्वतःचे अंग नेऊन हत्तीचे प्रयत्न निष्फळ करी. मगर सोडून गेली असे वाटून किनाऱ्यावर जाण्यासाठी धावे, तर तेवढ्यात मगर त्याचा पाय धरून नेऊन त्याला पाण्यात बुडवी. अशा तऱ्हेने हत्ती व मगरीचे द्वंद्व एकसहस्र वर्ष चालू होते.

गजेंद्राने स्वतःच्या शक्तीवर अवलंबून राहून किती शौर्याने लढत दिली हळूहळू त्याची शक्ती क्षीण होत गेली, मगर तर पाण्यातच राहणारी पाण्यात तिची शक्ती अपरंपार. हत्तीचं रक्त पिऊन पिऊन ती आणखी जास्त शक्तिशाली झाली. तिच्या तोंडातून आपली सुटका नाही, हे त्याला चांगले कळले.

"मी तहान भागवायला या सरोवरावर आलो होतो. पाणी प्याल्यावर परतून सरोवरात कां उतरलो? माझ्या या मूर्खं-पणामुळेच मी मगरीच्या तोंडात सांपडलो."

"माझं आतां कोण रक्षण करणार? कोणाला बोलवू? मी स्वतःचं रक्षण करू शकत नाही, तरी माझ्या मनात कोणत्या-तरी कोपऱ्यात मी स्वतःला बाचवू शकेन अशी आशा मात्र आहे. त्या आशेमुळेच रक्षण व्हावे अशी आशा करतो आहे. तरमग आशेला काहीतरी आधार आहे, तो म्हणजेच देव! त्याला सांकडे घालतो!"

देव, भगवान, ईश्वर या भावनेचे मूळ अशा देवा! सर्व कारणांचं मूळ कारण असा तूच आहेस!"

माझ्या सारखे गर्विष्ठ, मंदमती व मदोन्मत्त त्यांच्यावर मोठे संकट येईपर्यंत तुझी आठवण काढीत नाहीत. निरुपाय झाल्याशिवाय तुझी गरज त्यांना वाटत

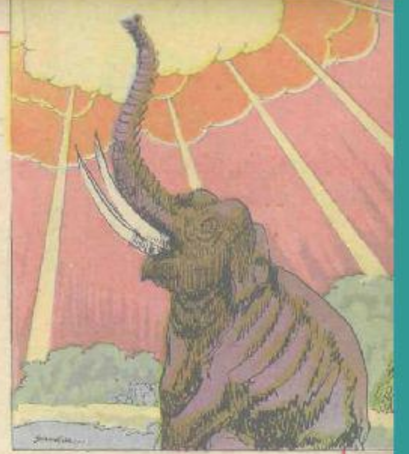
नाही. अशा तऱ्हेने अनेक प्रकारे स्वतःची निंदा करीत असतां मगरीच्या पकडीमुळे होत असलेली वेदना थोडी कमी झाल्या-सारखी वाटली.

गजेंद्र देवाचे स्मरण करून स्वत;ला दोष देऊ लागला त्या क्षणापासूनच मगरीचे सुळे लुळे पडू लागले, छातीत धडधड सुरू झाली. तरी जास्त चिडून जाऊन तिने हत्तीच्या पायाचा कडकडून चावा घेतला.

प्राण्यांवरचे संकट, वेदना व दुःख तू हरण करीत आलास! तू सर्वव्यापी आहेस! तेव्हां सर्व देवांच्या देवा! या जगाची सृष्टी करणाऱ्याची सृष्टी करणाऱ्या देवा! माझे रक्षण कर म्हणून मी जितक्या जोराने हांक मारीत आहे, तितक्याच वेगाने येऊन देवा तू माझं रक्षण करशील, असा माझा विश्वास आहे. तू नक्कीच रक्षण करू शकशील!

"तूच सर्वस्व आहेस हे वचन मनात चिरस्थायी असल्याची ओळख न होऊ देणाऱ्या देवा! माझ्यासारख्या दीनांपर्यंत पोचण्याची जबाबदारी तुझीच नाही का?"

"माझ्या अंगातली सर्व शक्ती नष्ट झाली आहे, डोळ्यातलं पाणीसुद्धा वाळून गेले आहे, तुझे स्मरण करून हांका मार-ण्याची शक्तीसुद्धा अंगात राहिली नाही.

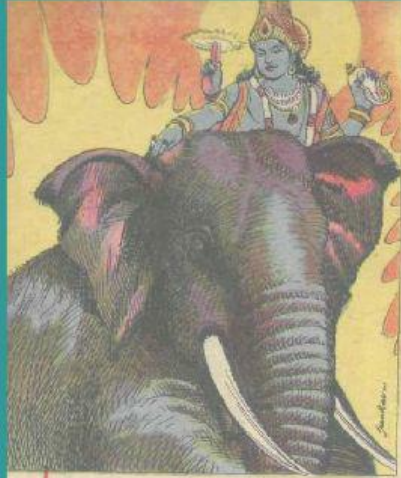

कण्हण्याची शक्तीही राहिली नाही, शुद्धी-सुद्धां जाणार!"

"माझं रक्षण कर किंवा करू नकोस, तुझी इच्छा! तुला सोडून मला दुसरा आधार नाही!" असे म्हणत गजेंन्द्राने उरलेली सर्व शक्ती एकवटून सोंड उंच करून हांक मारीत असल्यासारखे सरळ वर पाहिले.

मगरीच्या अंगातली शक्ती कमी होऊ लागल्यासारखी झाली जिभेत त्राण नसल्या-सारखं व कंठातून स्वर उमटत नसल्या-सारखं भासलं.

आपण जिवंत आहों की नाही अशा स्थितीत गजेंद्र डोळे मिटून पडला असतां

तो तसाच काही हालचाल न केल्यासारखा पडून राहिला.

तेव्हां विष्णु प्रगट झाला.

सर्व आकाश त्याच्या रूपांत एक भूत झालं तो एका अणूसारखा गजेंद्राला दिसला.

आल्याबरोबर विष्णूने आपले सुदर्शन चक्र सोडले आणि आपला अभयहस्त गजेंन्द्राच्या दिशेने धरला.

सुदर्शन चक्र प्रचंड वेगाने गेले आणि मगरीचे डोके कापले गेले.

ती मगर म्हणजे मुळात एक गंधर्व होता. त्याचे नाव 'हुहू' असे होते. देवल नावाचे एक ऋषी पाण्यात उभे राहून सूर्याला अर्घ्यं देत असतां त्या गंधर्वाने मगरीसारखं खोल पाण्यातून जाऊन ऋषीचा पाय धरला. त्या ऋषीने "मगरीसारखा पडून रहा!" असा त्याला शाप दिला. विष्णूच्या सुदर्शन चक्राने त्याचे डोके कापल्याबरोबर तो गंधर्व श.पमुक्त झाला.

मगरीच्या पकडीतून सुटलेल्या गजेंद्राला धरून विष्णूने सरोवराबाहेर ओढले आणि त्याच्या गंडस्थलावर हात फिरविला. तो स्पर्श होतांच गजेंद्र अर्धमेल्या स्थितीतून पुन्हां पुर्नजन्म झाल्यासारखा उठला व त्याला पूर्वजन्माचे स्मरणही झाले.

गजेंद्र हा पूर्वजन्मी विष्णुभक्त इंद्रद्युम्न नावाचा राजा होता. विष्णूचे ध्यान करून तो ध्यानस्थ बसला असतां अगस्त्य ऋषी आले व त्याचे त्यांच्याकडे लक्ष गेले नाही. अगस्त्यांना राग आला आणि 'मदोन्मत्त हत्ती होऊन तू जन्माला ये' असा शाप त्यांनी दिला. त्याच राजाने गजेंद्र होऊन आतां मोक्ष प्राप्त केला.

गजेंद्र मोक्षाची ही कथा सूत मुनींनी नैमिषारण्यात जो सत्रयज्ञ झाला त्यावेळी शौनकादि मुनींना सांगितली.

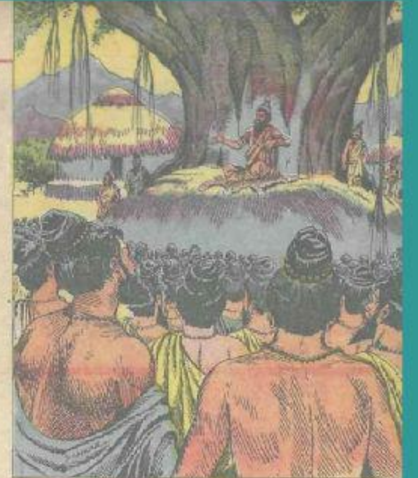
मुनीकथा ऐकून सूत ऋषींना म्हणाले— "मुनींद्रा! गजेंद्र मोक्षाची ही कथा ही फक्त हत्तीपुरतीच दिसत नाही. तर सर्व जीवकोटीला, त्यांतल्या त्यात मुख्य करून

मानवाला, अनेक बंधनातून व संकटांतून मुक्त होण्यास उदाहरण स्वरूप होऊ शकेल नाही का?"

सूत म्हणाला—"होय तर! गजेंन्द्र मोक्षाचा अंतरार्थही आहे! कोणीही कशाही तऱ्हेने त्याचा अन्वयार्थ लावून घ्यावा. काळ हा विष्णूच्या अधीन असतो. काल चक्रात कित्येक समस्या कष्ट व संकटे उत्पन्न होतात व नाहीशी होतात.

मुनी म्हणाले—"मुनिवर्य! गजेंद्र मोक्ष आख्यानकावरून कारण व कारक तो विष्णूच आहे, अशा विष्णूच्या कथा ऐकाव्या असे मनाला वाटते आहे. तुझ्या समोर आम्ही लहान बालकांसारखे आहों. म्हणून विष्णूविषयी जे काही विशेष आहे ते आम्हांला सहजी कळेल अशा रीतीने तू सांगावे अशी आमची सर्वांची तुला हात जोडून विनंती आहे. व्यास मुनींच्या तोंडी सर्व अष्टादश पुराणे व इतिहास व त्यांतील विशेष अंश ऐकून तू एकटयाने समजून घेतला आहेस. तेव्हां विष्णु पुराणातील त्या कथा तू आम्हांला सांग."

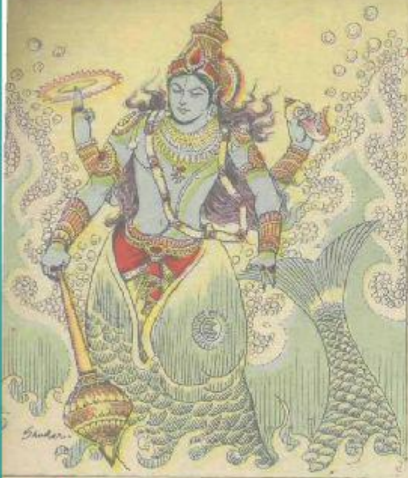
सूत मुनींना ऋषी म्हणाले ते ऐकून आनंद झाला व म्हणाला—"ठीक तर ऐका. व्यास मुनींनी विष्णूच्या अनेक लीला व त्यांतील सर्व विशेष अर्थ महा भागवतात रचून ठेवला आहे व त्यांनी आपला मुलगा

शुक याला त्याचा उपदेश केला आहे. विष्णूच्या विषयी आख्याने ऐकून या भवसागरातून मुक्ती मिळावी या हेतूने परीक्षित राजाला त्या शुक मुनींनी सर्व कथा सांगितल्या. गजेंद्राचा मोक्ष करण्यासाठी विष्णूने जो अवतार धारण केला तो 'आदिमूळ अवतार!'

विष्णूने अनेक अवतार धारण केले. त्यांतील मुख्य असे दशावतार धारण नावाने ओळखले जाणारे दहा अवतार आहेत.

'नार' म्हणजे 'नीर' म्हणजे पाणी. पाण्याला मूळ कारण असा विष्णू 'नार' शब्दावरून 'नारायण' झाला. नारायणा-

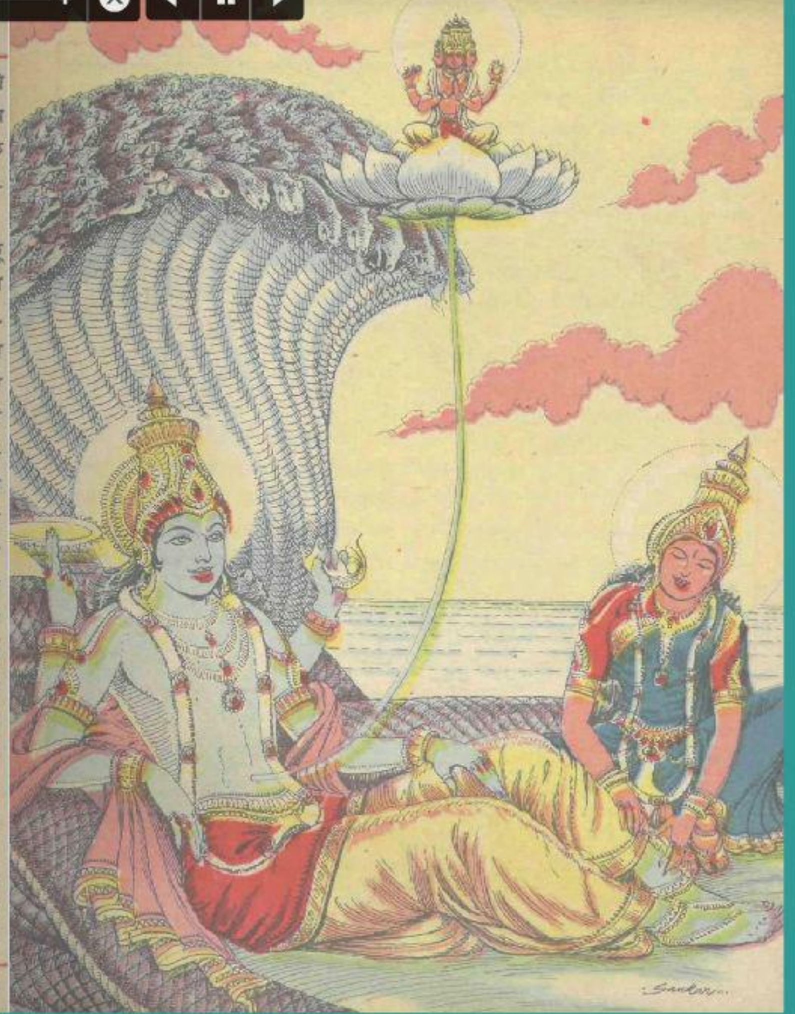
तूनच 'नीर'ची सृष्टी झाली. विष्णूने जलचर म्हणजे मत्स्य रूपात अवतार धारण केला. तोच मत्स्यावतार! दशावतारात मत्स्यावतार हा प्रथम होय!

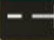
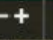
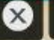
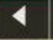
विष्णू पाण्याने भरलेल्या नील मेघा-सारखा निळ्या रंगाचा असतो. मेघात जशी वीज असते तसा विष्णू तेजस्वी असतो. त्यातून आलेले पाणीसुद्धा तेज:पुज असते व त्याचा शुभ्र प्रकाश नित्य निर्मळ असतो. तेच पाणी धारणोदक क्षीरसागर होय!

त्या क्षीरसागरात अनंत असा काळ शेषनाग रूपे अनेक वलयें करून राहातो. शेषनागाला सहस्रफण असतात. अंत नसलेल्या अशा अनंत शेषनागावर शेषशायी होऊन विष्णू पहुडला असतांना त्याच्या नाभीतून निघालेल्या नाळावर एक विशाल पद्म निघाले. त्यावर ब्रह्मदेव जन्मला. त्या ब्रह्मदेवाने सर्व सृष्टी केली.

अनंत अनंत असा काळ युगयुग चालू असतो. कृत, त्रेता, द्वापर व कली अशा चार युगांचे मिळून एक महायुग होते. सहस्र युगांचा एक कल्प हा ब्रह्मदेवाचा एक दिवस होय, तो दिवस पुरा झाला की ब्रह्मदेवाला झोप येते. तोच कल्पांत, तेव्हां सर्व सृष्टी अंधकारमय होऊन जाते. विष्णू-तून निघालेल्या संकर्षणाग्नीच्या तापाने सर्व जगत भस्मीभूत होते. प्रलय कालाचा वायु सुरू होतो व काळे ढग एकावर एक चढत येऊन सर्व आकाशात व्याप्त होतात आणि हत्तीच्या सोंडेसारखी जलधारांची वृष्टी होते. स्वर्ग, भूमी व पाताळ त्रिलोक महापुरात बुडून जातात. जिकडे पहावे तिकडें पाणीच पाणी दिसत असते. अशा तऱ्हेने प्रलय होतो. अशा तऱ्हेने ब्रह्मदेव झोपत असतां जी रात्र होते तीच प्रलय काळ! तीच कल्पांत जवळ येत असल्याची वेळ!

सत्यव्रत नावाचा राजर्षी नदीवर आंघोळ करून आणि नारायणाचे ध्यान धरून अर्घ्य देऊ लागला त्यावेळी त्याच्या ओंजळीत

सोनेरी रंगाचा एक छोटासा मासा आला. सत्यव्रत त्याला नदीत सोडायला निघाला तेव्हां तो चिटुकला मासा म्हणाला–“ए राजा! आमची माशांची जात चांगली नाही. मोठे मासे सर्व लहान माशांना खातात. त्यांच्या हातातून निसटलों तरी कोळी जाळ्यात पकडून आमचा जीव घेतात. म्हणून तुझ्या आश्रयाला मी तुझ्या ओंजळीत आलो. मला अशा निर्दयपणानें सोडू नकोस!”

सत्यव्रतानें तो मासा आपल्या कमंडलात घालून राजधानीला गेला. सत्यव्रत महाराज राज्य करीत असतां तपश्चर्या करीत असल्यामुळे राजर्षी झाला. तो एक विष्णुभक्त होता व थोर ज्ञानीही होता. .

कमंडलूत ठेवलेला चिटुकला मासा दुसऱ्या दिवशी खूप वाढला आणि कमंडलात उड्या मारीत सत्यव्रताला म्हणाला–“राजा, मला याच्यातून काढ व थोड्या मोठ्या जागेत पोंचव.”

त्या माशाला राजाने उचलून एका हौदात पोंचविला. मासा काही वेळाने इतका मोठा झाला की त्याला जागचे हालताही आले नाही. तेव्हां सत्यव्रताने त्याला एका लहानशा डबक्यात नेऊन सोडले. मासा वाढतच गेला. डबक्यातून सरोवरातून शेवटी त्याला समुद्रात पोंचवावे लागले, इतका तो वाढतच राहिला. तेथे पोंचल्यावर तो मासा राजाला म्हणाला–“ए राजर्षी! मी तुझ्या आश्रयाला आलो होतो आणि तू आतां मला समुद्रात टाकून देत आहेस का? हा काय न्याय झाला? मगरी व देवमासे मला गिळणार नाहीत का?” माशाने राजाला विचारले.

राजा सत्यव्रत त्याला म्हणाला–“अरे, मोठ्या मिशावाल्या माशा! याहून जास्त मी करण्यासारखं काय आहे, तूंच सांग! क्षणोक्षणी शत योजन वाढण्याची शक्ती असलेल्या तुला कोणीच गिळू शकणार नाही, होय की नाही?”

(क्रमशः)

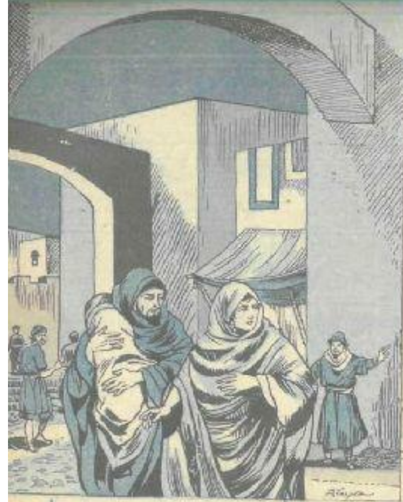
चार खुनी

फारपूर्वी चीन देशात एक श्रीमंत शिपी रहात असे. तो एक आनंदी वृत्तीचा माणूस होता. तो कधीकधी आपल्या बायको बरोबर गांवभर गमतीजमती पहात हिंडे फिरे आणि आनंदाने आयुष्य घालवी.

एके दिवशी शिपी आपल्या बायकोबरोबर नेहमीप्रमाणे सर्व शहरभर फिरून संध्याकाळी घरी परत येत असतां त्यांना एक खुजा दिसला. तो निरनिराळ्या तऱ्हेने हास्यविनोद करून आपल्या चारीबाजूला जमलेल्या लोकांना खूप हसवीत होता. शिपी व त्याची बायको दोघेही त्या खुजाने केलेला हास्यविनोद पाहून पोट धरधरून हसले. त्यांनी त्या दिवशी रात्री त्याला आग्रह करून घरी बोलावून नेलें.

त्या खुजाला आपल्या घरी आणल्यावर शिपी दुकानांत जाऊन भाजलेले मासे, पाव रोटी, लिंबे आणि शिरा विकत घेऊन आला. तिघे खायला बसले. खाणंपिणं हसत खेळत आनंदाने चालू होतं. शिप्याच्या बायकोने गमती खातर एक माशाचा तुकडा उचलून खुजाच्या तोंडात कोंबला व त्याचे तोंड घट्ट आवळून धरले आणि म्हणाली–“तो तुकडा एकदम गिळला पाहिजे. फार कष्टाने त्या खुजाने तो माशाचा तुकडा गिळण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्याच्या दुर्दैवाने त्या माशाच्या तुकड्यात कांट्यासारखं एक लांब हाड होतं. ते त्याच्या गळ्यात अडकलं आणि त्या खुजाने डोळे पांढरे केले. ते पाहून शिपी घाबरला. "अरे अल्ला! याचा प्राण आमच्या हाताने गेला की! काय हे आमचं दुर्दैव!" तो आपले कपाळ बडवू लागला.

"रडून काय हो उपयोग? काय पुढे काय करायचे हा विचार नको का करायला?" शिप्याची बायको त्याला म्हणाली.

"काय करावे, म्हणतेस?" शिप्याने तिला विचारले.

"काही नाही, याच्यावर आपण एक चादर टाकू या आणि तू त्याला खांद्यावर उचलून घे." आपण दोघे आपल्या मुलाला आजार झाला असल्याचे सोंग करून हकिमाच्या शोधार्थ जाऊ या."

शिप्याने त्याप्रमाणे त्या खुजाच्या अंगावर एक चादर पांघरायला घातला आणि त्याला उचलून घेऊन रस्त्यावर आला. त्याची बायको पुढेपुढे चालत मोठमोठ्याने ओरडत होती–"अल्ला रे अल्ला! देवी हो! माझ्या मुलाला कोठून हा आजार आला! कोण याला वाचविणार? आहे का कोणी हकीम!"

दवीचं नाव ऐकूनच वाटेत लोक भेटत ते दूर दुरून चालत. शिप्याच्याजवळ कोणी येतच नव्हता. शिप्याची बायको त्यांना विचारी–"हकिमाचं घर कोठे आहे हो? कोणीकडून जायचं हो?" कोणीतरी त्यांना एका हकिमाचं घर दाखविले.

शिप्याने हकिमाच्या घराचं बाहेरचं दार जोरजोराने ठोठावले. एका निग्रो गुलाम दासीने येऊ दार उघडले. शिप्याची बायको तिला म्हणाली–"आमच्या मुलाला फार काहीतरी झालं आहे ग! लवकर येऊन पहायला सांगतेस का हकीम साहेबांना?" असे म्हणत तिने त्या गुलाम दासीच्या हातात एक चांदीचं नाणं ठेवलं.

ती गोष्ट कळवायला दासी मालकाकडे माडीवर गेलेली पाहून नवराबायकोने आत शिरून त्या खुजाचा मृतदेह जिन्यातच आणून ठेवला आणि तेथून पळ काढला.

तिकडे त्या दासीने हकिमाच्या हातात ते चांदीचं नाणं ठेवून कोणी रोग्याला घेऊन आला असल्याचं सांगितलं. ते नाणं पाहूनच हकिमाला आनंद झाला व तो घाईघाईने जिना उतरून खाली येऊ लागला. तो बरोबर दिवा घेऊन यायचं सुद्धा विसरला होता. म्हणून काळोखांत त्या खुजाच्या अंगावरच हकिमाचा पाय पडला. म्हणून तो मृतदेह जिन्यावरून

खाली घसरत येऊन आदळला. हकिमाने खाली येऊन पाहिले तर एक मृत देह!

आपल्याच हातून त्या गरिबाचा प्राण गेला, असे वाटून हकीम घाबरला. त्या प्रेताचं आता काय करायचं असा विचार करू लागला. त्याने आपल्या बेगमला जाऊन घडलेले वृत्त सांगितलं आणि तिचा सल्ला विचारला.

बेगम म्हणाली–"हे प्रेत आपल्या घरात राहता कामा नये. आपण हे प्रेत वर गच्चीवर घेऊन जाऊ शेजाऱ्याच्या परसात टाकू या. तो माणूस सुलतानाचा मोठा बावर्ची आहे. त्यांच्या घरभर उंदीर मांजरं व कुत्री आहेत. ती क्षणभरात सर्वप्रेत 'चट्ट' करून टाकतील. काय म्हणता?"

ठरलं, दोघे नवराबायकोंनी मिळून ते प्रेत उचलून गच्चीवर नेले आणि शेजाऱ्याच्या परसात उभे करून भिंतीला लागून सोडले आणि आपली सुटका करून घेतली.

थोड्याच वेळाने शेजारचा बावर्ची रात्री घरी आला. त्याने मेणबत्ती पेटविली आणि चालू लागला. अकस्मात मेणबत्तीच्या उजेडात भिंतीला टेकून हालचाल न करता कोणी तरी उभा असल्याचं पाहिले.

त्याच्या घरातून खाद्य पदार्थ गेले काही दिवस नाहीसे होत होते. ती चोरी मांजरं किंवा कुत्री करीत असावीत अशी त्याची

समजूत होती तो–"ओहो! म्हणजे चोरी करणारा माणूसच आहे तर! शेजारच्या घरातून उतरून आला वाटतं." असा विचार करून त्याला बडवून काढायला एक जाडजूड दांडका घेऊन आला. एक वार करतांच खुजाचे प्रेत खाली पडले. परंतु तेवढ्याने त्याच्या मनाचं समाधान झाले नाही म्हणून लागोपाठ पांच सहावार केले.

अरे, चोर ओरडत नाही, हालत नाही! हे पाहून त्याने वाकून पाहिलं तर प्रेत!

"अरे, खुजा, माझा जीव घेतलास की रे! माझ्या घरी चोरी करून माझं नुकसान केलस ते तुला पुरलं नाही, म्हणून येथे जीवस दिलास का माझा जीव घ्यायला?

अल्ला! तूच वांचव या गरिबाला आता!" असे म्हणत बावर्ची कपाळ फोडू लागला.

त्याने ते प्रेत खांद्यावर उचलून घेतले आणि दुकानासमोर नेऊन त्याच्यासमोर उभे करून ठेवले. नंतर तो तेथून निसटला तों पर्यंत बरीच रात्र लोटली होती.

थोड्यावेळाने सावकारीचा धंदा करणारा एक सावकार खूप पिऊन झिंगून आला आणि स्नान घर कोठे आहे हे पहात शोधत तेथे आला त्याने या खुजाला पाहिलं. तो कोणी चोर असावा अशी शंका त्याला आली. तो मोठ्याने ओरडला–"चोर चोर! पकडा!" त्याने प्रेताला ढकलून जमिनीवर पाडलं व बुक्क्यांनी खूप बडवू लागला.

त्या झिंगलेल्या माणसाचा आवाज ऐकून अनेक पाहरेकरी तेथे धावत आले. आणि खाली पडलेल्या माणसाची हालचाल चालू नव्हती.

"तू खून केला आहेस. चल वली साहेबांकडे!" असे म्हणत पाहारेकऱ्यांनी खुजाचे प्रेत व खुजाला धरून कोतवाला कडे घेऊन गेले.

घडलेला प्रकार ऐकून कोतवालाने सावकाराला उजाडतांच फाशीची शिक्षा द्यायला आपल्या शिपायांना हुकूम केला.

उजाडल्याबरोबर व्यापाऱ्याला फाशीची शिक्षा देण्यात येणार असल्याची दवंडी गावभर पिटण्यात आली. फाशी देतात त्या जागी लोकांची गर्दी झाली. सावकाराला वधस्थानी नेऊन उभे करण्यात आले आणि त्याच्या गळ्यात शिपायांनी फांस देखील अडकविला.

इतक्यात सुलतानाच्या महालात सैंपाक करणारा बावर्ची धावत आला व ओरडला–"थांबा, थांबा! त्या खुजाचा खून झाला तो माझ्या हातून!"

कोतवालाने त्याला विचारले–"तू त्याचा खून कां केलास?"

बावर्च्याने घडलेली गोष्ट सांगितली.

"या माणसाने स्वतःच आपला गुन्हा कबूल केला आहे. म्हणून त्या सावकाराला सोडा आणि याला फाशीवर चढवा!" असा हुकूम कोतवालाने केला.

इतक्यात हकीम साहब धावत आले व म्हणाले–"खरं पाहिलं तर खून माझ्या हातून घडला!" त्यांनी घडलेले वृत्त सांगितले. कोतवालाने हकिमाला फाशी द्यायला सांगितले.

शिपाई हकिमाला फाशी देणार इतक्यात शिप्याने येऊन वास्तविक तोच खरा खुनी असल्याचे सांगून सर्वकथा सांगितली.

कोतवाल म्हणाला–"खरा खुनी आत्तां मिळाला. तर त्यालाच फाशीवर चढवा!"

परंतु या खेपेस ही एक विघ्न आले. हा खुजा सुलतानाच्या दरबारातला विदूषक होता. गेल्या रात्री तो कोठेतरी निघून गेला होता आणि परतला नाही. म्हणून सुलतानाने त्याच्या विषयी चवकशी करायला हुकूम काढला होता. खुजा मेला असल्याचे व त्याचा खून करणारा एका मागून एक चौथे जण 'मी केला' असे म्हणत असल्याचेही ही सुलतानाच्या कानावर गेले. तेव्हां सुलतानाने खुजाचे प्रेत आणि त्याचा खून केला म्हणून म्हणणाऱ्या चौघां जणांना हजर करावे, असा सुलतानाने कोतवालाकडे निरोप पाठविला.

सर्वजण सुलताना समोर हजर झाले. 'मी खून केला' म्हणून चौघां खुन्यांनी आपापली गोष्ट सांगितली. चौघे जण सांगत होते त्या गोष्टी एक न्हावी वैद्य ऐकत होता. तो खुजाच्या प्रेताजवळ गेला व त्याने प्रेताची जवळून परीक्षा करून पाहिली. व म्हणाला–"विदूषक खुजा अजून जिवंत आहे. त्याने खुजाचे तोंड बळजबरीने उघडले आणि घशात अडकलेले माशाचे हाड चिमट्याने धरून काढले. लगेच खुजा जोराने एकदां शिंकला आणि झोपेतून जागा झाल्या सारखा उठून उभा राहिला.

अशातऱ्हेने सर्वांच्या जिवावरचे संकट टळले, सुलतानाने न्हावी वैद्याला खूप इनाम दिले. नंतर सुलतानाकडून चार ही 'खुन्यांना' इनाम मिळाल्यावर सर्व आनंदाने आपापल्या घरी गेले.

